

Інститут соціології Варшавського університету
Instytut Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Uniwersytet Państwowy imienia Iwana Franki w Żytomierzu

Studia суспільно-політичні
та психологічні

społeczno-polityczne
i psychologiczne **СТУДІЇ**

Збірник наукових праць
Prace naukowe

Випуск 3
Wydanie 3

Житомир-Варшава
ФОП Гембарський О.П.
2019

УДК 316 : 32 : 159:9
С88

Рекомендовано до друку вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка,
протокол № 10 від 29.11.2019 р.

РЕЦЕНЗЕНТИ

- Оксана Ярош** доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології та державного управління Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
- Віталій Климчук** доктор психологічних наук, віце-президент Національної психологічної асоціації, провідний науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології АПН України
- Валерій Корнієнко** доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету

РЕДАКТОРИ

- Іоанна Конечна-Саламатін**, доктор соціологічних наук, професор Інституту соціології Варшавського університету
- Наталія Портницька**, кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка
- Сергій Рудницький**, доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка

НАУКОВИЙ РЕДАКТОР

- Сергій Рудницький**, доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та політології Житомирського державного університету імені Івана Франка

С88 Суспільно-політичні та психологічні студії. Вип. 3 / [за ред. І. Конечної-Саламатін, Н. Портницької, С. Рудницького]. – Житомир : ФОРМ Гембарський О.П., 2019. – 80 с.

ISBN 978-617-7628-35-3

Збірник наукових праць студентів та викладачів соціально-психологічного та історичного факультетів Житомирського державного університету імені Івана Франка та Інституту соціології Варшавського університету, студентів та викладачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, частина з яких виконана у межах міжнародного наукового семінару «Reprezentacja polityczna mniejszości narodowych».

УДК 316 : 32 : 159:9

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних
несуть автори публікацій.

© Житомирський державний університет
імені Івана Франка, 2019.
© Інститут соціології
Варшавського університету, 2019.

ISBN 978-617-7628-35-3

ЗМІСТ SPIS TREŚCI

Передмова від наукового редактора	5
Przedmowa od redaktora naukowego	5

Андрій Рацілевич

Політична трансформація в Польщі 1989-2019 роках: втрати та здобутки в умовах системних змін	7
--	---

Andrzej Racilewicz

Transformacja polityczna w Polsce w latach 1989-2019: straty i zyski w warunkach zmian systemowych	7
--	---

Олександр Шевчук

Роль польського Сейму та Сенату у формуванні історичної політики по відношенню до українців і України	13
---	----

Aleksander Szewczuk

Rola polskiego Sejmu i Senatu w kształtowaniu polityki historycznej w stosunku do Ukraińców i Ukrainy	13
---	----

Славомір Łодзіński

Problemy ochrony praw osób należących do mniejszości niemieckiej w Polsce oraz Polaków w Niemczech. Przykład spotkań „okrągłego stołu” w latach 2010–2019	19
---	----

Славомир Лодзинський

Проблеми захисту прав осіб з числа німецької національної меншини у Польщі і поляків у Німеччині. Приклад зустрічей за «круглим столом» у 2010-2019 рр.	19
--	----

Ксенія Гавриловська, Діана Щербач

Особливості політичної свідомості осіб із різним рівнем релігійності	27
---	----

Ksenia Hawryłowska, Diana Szczerbacz

Specyfika świadomości politycznej osób o różnym poziomie religijności	27
--	----

Людмила Фальковська, Юліана Гудак

Особливості соціальних уявлень про справедливість залежно від ставлення до права	35
--	----

Ludmiła Falkowska, Juliana Hudak

Specyfika społecznych wyobrażeń o sprawiedliwości w zależności od stosunku do prawa	35
---	----

Юлія Дем'янчук, Ірина Левчук

Дослідження особистісних ресурсів у юнацькому віці: гендерний аспект 40

Julia Demiańczuk, Iryna Lewczuk

Badania nad zasobami osobowości w wieku młodzieńczym: wymiar płci 40

Надія Павлик

Аналіз організації неформальної освіти в Україні 45

Nadija Pawlyk

Analiza organizacji nieformalnego kształcenia na Ukrainie 45

Світлана Матвієнків, Назар Головчинський

Війна на сході України: перебіг, особливості та шляхи закінчення ... 52

Switłana Matwijenkiw, Nazar Hołowczyński

Wojna na wschodzie Ukrainy: przebieg, specyfika i droga do zakończenia 52

Людмила Горохова

Реформування місцевого самоврядування: від теоретичних аспектів до практичної реалізації (на прикладі Житомирщини) 59

Ludmiła Gorochow

Reformowanie samorządu terytorialnego: od aspektów teoretycznych do praktycznej realizacji (na przykładzie Żytomierszczyzny) 59

Анастасія Гладищук

Еволюція трактування поняття «фрейм» і його змістовне навантаження 66

Anastazja Gładyszczuk

Ewolucja interpretacji pojęcia „frame” i jego treść 66

**Огляди
Отówienia**

Сергій Рудницький

«Історичні культури в процесі змін»: інформація про дослідницький проект 77

Sergiusz Rudnicki

„Kultury historyczne w procesie przemian”: informacja o projekcie badawczym 77

ПЕРЕДМОВА ВІД НАУКОВОГО РЕДАКТОРА

Третій номер українсько-польського наукового видання, яке уявлялося у 2015 році як місце для друку матеріалів учасників міжнародного наукового семінару «Репрезентація національних меншин на локальному рівні – поляків в Україні і українців у Польщі» свідчить про те, що інколи речі, що починаються випадково і сприймаються як тимчасові, виказують ознаки стабільності і починають жити власним життям.

Особливістю третього видання збірника є те, що він виходить восени, а не весною, як завжди. По друге, статті у номері не поділені по розділах, тому що в ньому багато політологічних текстів, мало психологічних і зовсім немає соціологічних. Тексти розміщено групами, виходячи з тематичної близькості статей. В цьому номері мало польських текстів – виняток становить стаття згадуваного вже керівника семінару з польського боку професора Станіслава Лодзінського. Присутність польської сторони виявилася також у входженні до складу редакційної колегії відомої польської соціологині, знавчині України Іоанни Конечної-Саламатін, цінні уваги якої покращили наше спільне видання.

Особливістю номеру є також наявність так званих джерельних статей, що спираються на результати емпіричних досліджень. В номері також вперше є огляд (своєрідна рецензія) – у даному випадку досліджень історичної політики в Польщі і в Україні. І врешті, авторський склад поширився також нашими колегами – політологами з Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Всі ці аспекти будуть позитивною оцінкою збірника, якому можна закинути невелику кількість статей.

*Сергій Рудницький,
науковий редактор*

Андрій Рацілевич

кандидат історичних наук, доцент
Житомирський державний університет імені Івана Франка

**ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ В ПОЛЬЩІ 1989-2019 РОКАХ:
ВТРАТИ ТА ЗДОБУТКИ В УМОВАХ СИСТЕМНИХ ЗМІН**

Від 1989 року у країнах Центрально-Східної Європи розпочалась політична трансформація державного устрою, спрямована на встановлення демократичної системи. Трансформація охопила багато сфер політичного життя. Вона дозволила, в тій чи іншій мірі, перейти від сформованої в комуністичний період тоталітарної держави до демократичної політичної системи на зразок такої, яка існувала в країнах Європейської Спільноти та США. Серед країн Центрально-Східної Європи Польща відрізняється стрімким та об'ємним процесом політичної трансформації. Її трансформаційний досвід може слугувати зразком для України, яка у багатьох аспектах повторює польський шлях трансформації.

Проблема політичної трансформації Польщі висвітлювалась в працях польських дослідників Я. Войніцького (Jacek Wojnicki), Г. Колодкі (Grzegorz Kołodko), М. Косіцького (Maciej Kosicki), Е. Буйвід-Курек та Д. Мікуцької-Войтовіч (Ewa Bujwid-Kurek, Dominika Mikucka-Wójtowicz), Мілади Анни Вахудової. Порівнянням політичних процесів у Польщі і в Україні займалися вітчизняні дослідники, зокрема, С. Байрак, Г. Зеленько, О. Кукуруз. Однак в науковій літературі відсутнє комплексне дослідження негативного впливу трансформаційних процесів, що відбувалися у Польщі, на суспільство і того, чого не вдалося досягти попри сподівання. Це зумовлює мету даної статті: проаналізувати процес політичної трансформації в Польщі у контексті негативних наслідків і того, чого не вдалося досягти у процесі політичної трансформації 1989-2019 рр.

Насаджена у 1944 році польському суспільству радянська модель діяла згідно конституції 1952 року, яка встановила у Польщі Польську Народну Республіку з політичною системою за зразком СРСР. Попри деклароване народовладдя ПНР не набула демократичного характеру, про що свідчить низка подій масового суспільного незадоволення, вираженого протестами у Познані 1956 р., страйками студентів 1968 р., робітників у Гданську 1970 р. Зрештою, діяльність суспільного руху «Солідарність», сформованого у 1980 році, змушувала комуністичну владу до системних політичних змін [1, с. 90-91].

На початку трансформації (у період 1989-1992 років) устрій Польщі спирався на парламентську більшість і інститут президента, обирано-го обома палатами Національних зборів й наділеного досить значни-ми повноваженнями в питаннях відкликання уряду і розпуску сейму, а також правом вето [2, с. 175].

На початку лютого 1989 р. приступив до роботи «Круглий стіл». Результатом переговорів стала угода, підписана 4 квітня 1989 р., яка передбачало низку корінних змін в державному устрої Польської На-родної Республіки – можливість функціонування опозиції, скликання нового парламенту з можливістю опозиції брати участь у виборчій кампанії (в умовах резервування більшості місць для Польської об'єд-наної робітничої партії).

Національні збори трансформувались до Сейму і Сенату – тра-диційних демократичних інституцій польського парламентаризму. Таким чином, сформовано напівпрезидентську систему управлін-ня з невеликим ухилом до парламентаризму. Варто зазначити, що «Круглий стіл» став лише опорною точкою для подальших пошуків най-більш оптимальної політичної системи [3]. Перетворення політичного і соціально-економічного життя, що почалися у Польщі після нього ста-ли основою для активізації конституційного процесу, внаслідок якого в 1989-1997 рр. проведено 7 конституційних реформ.

Перші демократичні вибори до Сейму, які проводилися 27 жовт-ня 1991 за пропорційною виборчою системою дозволили впровадити багатопартійну систему. Разом з тим, депутатські мандати розподі-лялися між численними партіям, що спричинило значну фрагмента-цію Сейму, функціонування коаліцій меншості, низку урядових криз й розпуск парламенту.

Якщо уряди Т. Мазовецького і Я. Белецького стали наслідком ком-промісу попередньої комуністичної влади, яка втрачала монополію, з демократичною опозицією то уряд Я. Ольшевського з грудня 1991 по червень 1992 років мав партійний характер і був сформований коаліційною більшістю. Але у зв'язку із відсутністю стійкої ідеологічної єдності поміж коаліційними партіями, різнобачення щодо змісту та форм демократичних трансформацій наступні уряди В. Павляка (з червня по липень 1992 року), та Г. Сухоцької (з липня 1992 по жовтень 1993 років) мали слабку підтримку парламентом [4, с. 19-21].

Одночасно, з другої половини 1989 року, відбувались економічні і соціальні зміни в рамках пакету лібералізації економіки, відомо-го як План Сакса-Бальцеровіча. Він передбачав інтенсивне впро-вадження елементів ринкової економіки, які мали замінити вже вичерпані принципи планового соціалістичного господарства. Від-повідно, передбачався незначний економічний спад в перший рік

реалізації плану з поступовими позитивними змінами вже з другого року реформи.

Але в результаті впровадження змін, відомих як «шокова терапія» у 1990-91 роках, відбувся різкий спад в економіці, розбалансувалися монетарна та фінансова політика. З політичних причин дискриміновано державний сектор та кооперацію. Недооцінено інституційні і суспільні аспекти розбудови ринку, що вилилося в глибоку фінансову дестабілізацію з вираженою гіперінфляцією, й зумовило далекосяжні суспільні і політичні наслідки [5, с. 9]. У 1993 році зафіксовано високий рівень економічних втрат, попри наявність сприятливих умов на початку реформування – для лібералізації господарського сектору існували можливості досягти більшого економічного ефекту меншим коштом.

Напівпрезидентська політична система з невеликим ухилом до парламентаризму проіснувала під час дії Малої Конституції від 2 грудня 1991 по 16 жовтня 1997 рр. Мала Конституція уперше в історії демократичної Польщі регламентувала розділення повноважень між виконавчою і законодавчою гілками влади. Вона також заклала вектор розвитку системи змішаного типу з відчутними домішками президентської республіки. Так, попри те, що уряд був підзвітний сейму, президент мав право призначати трьох так званих президентських міністрів – оборони, внутрішніх і закордонних справ, а також впливати на призначення нових міністрів (президент міг не погодитися з відставкою будь-якого з міністрів). Проте розвиток політичної системи країни показав що, Мала Конституція не досягла своєї мети. Серед її недоліків було нечітке розділення повноважень між законодавчою і виконавчою владою, що спонукало до розробки нового основного закону [2, с. 175-176].

Під час дії Малої Конституції 28 травня 1993 року був ухвалений новий виборчий закон. Очікувалося на зниження політичної різнобарвності Сейму за рахунок поділу мандатів за системою д'Онта та встановлення обмежувального порогу 5% і 8% для політичних партій і блоків політичних партій відповідно [6]. Тому після виборів 1993 року Союз демократичної лівіці (СДЛ) та Польська селянська партія (ПСП) сформували коаліцію більшості, яка, тим не менше, не спромоглася утримати єдність і внаслідок цього уряд В. Павляка був змінений на новий під керівництвом Й. Олексі (існував з березня 1995 по січень 1996 років). Але цей уряд теж був нестабільним через коаліційні протиріччя і критичне ставлення до нього з боку президента А. Кваснєвського. Наступний кабінет В. Чімошевїча функціонував до парламентських виборів жовтня 1997 року [4, с. 21].

Сейм РП 30 серпня 1996 року ухвалює закон про комерціалізацію та приватизацію, який раціоналізував процес приватизації задля отримання мікроекономічної вигоди та максимізацію доходів держави. Це

спричинило також зменшення кількості трудових мігрантів з РП. Однак економічна політика Національного банку Польщі не була позбавлена хиб у напрямку накопичення золотовалютних запасів [5, с. 9-10].

Ухвалення Конституції 1997 р., діючої до нині, ознаменувало початок нового етапу в політичному розвитку країни, встановивши парламентсько-кабінетну форму уряду. Нова Конституція хоча і внесла необхідні корективи в розмежування повноважень між гілками влади, але не передбачала механізму вирішення конфліктів, які часто траплялися під час станів коабітації, тому попри обмеження повноважень президента – права відкладального вето і права оскарження законів в Конституційному суді, президент міг суттєво втручатися в законодавчий процес.

Це протиріччя породило дві точки зору відносно можливої модернізації системи управління в Польщі: перша – посилення влади президента, а друга, відповідно, – зміцнення позиції прем'єра. Не дивлячись на те, що фахівці, що займаються проблемою польської політичної системи не мають одностайної думки, можна вважати, що більшість схиляється до того, що Польща – це республіка з раціоналізованою формою парламентсько-кабінетного устрою. Їх думку підтверджує факт зміцнення уряду і прем'єра, що інколи наштовхує до проведення паралелей з канцлерською системою ФРН [7, с. 63]. Проте, не дивлячись на тривалу критику і суперечки стосовно Конституції 1997 р., вона сприяла утвердженню нової політичної системи в Польщі, яка, при усіх мінусах, забезпечує стабільний економічний розвиток і дотримання демократичних прав і свобод.

12 квітня 2001 року було ухвалено закон про «Порядок виборів до Сейму РП і до Сенату РП». Завдяки ньому вибори до парламенту 23 вересня 2001 році проводилися за пропорційною системою у 41 багатомандатному окрузі. Списки національних меншин було звільнено від виборчого бар'єру, який для решти політичних партій становив 5% [8]. Перемогу у виборах отримав СДЛ – 41% голосів виборців. Тому новий польський уряд очолив представник СДЛ Лешек Міллер, що зумовило унікальну політичну ситуацію, за якої в руках одного політичного напрямку вперше з 1989 року зосередились усі гілки влади.

Це дозволило об'єднати зусилля законодавчої і виконавчої влади навколо євроінтеграційних проектів, до чого Польща готувалася починаючи з 1990-х років. Польща прагнула стати повноправним членом Європейського Союзу, очікувані вигоди від членства, або, навпаки, втрати у разі відмови від продовження інтеграційного процесу, спонукали політичних гравців (партії, парламентські коаліції, уряди) шукати консенсусного підходу до виконання поставлених євроінтеграційних завдань [9, с. 221]. Тим не менше, саме на період панування в уряді

і в парламенті лівих політичних сил (2001-2005 рр.) припадає завершальний і ключовий етап переговорів в справі членства Польщі в ЄС. 1 травня 2004 року Польща стала повноправним членом ЄС, що дає підстави оцінити польську системну трансформацію, що відбувалася упродовж попередніх п'ятнадцяти років, як успішну.

Після набуття членства в ЄС продовжувалися позитивні зміни в економіці, відчутно поліпшилась якість мікроекономічного управління на рівні підприємств. Розвиток самоврядування сприяв підприємницькій діяльності і спонукав до регіонального розвитку, Польща отримала значну інституційну, фінансову та інвестиційну вигоду від входження до ЄС.

Варто зазначити, що у період з 2005 до 2007 років трансформаційні зміни були сповільнені через неспроможність домовитися між «Правом і справедливістю» і «Громадянською платформою» про формування коаліційного уряду через завищені вимоги обох партій одна до одної та взаємні особисті конфлікти політиків. Це спонукало «Право і справедливість» до створення однопартійного уряду. Згодом було сформовано коаліцію з популістськими партіями – Самообороною та Лігою польських родин. Однак у серпні 2007 р. «Право і справедливість» вирішила розпустити Сейм з приводу чисельних конфліктів між партнерами у владі, а також корупційним скандалом пов'язаним із віце-прем'єр-міністром.

Членство в ЄС дозволило уникнути рецесії в 2009-2010 роках, завдяки правильним економічним рішенням та інвестиціям з ЄС. Польща стала найбільшим бенефіціарієм євродотацій серед країн ЄС у 2014-2020 р. внаслідок виконання умов економічного розвитку попереднього євробюджету. Використання цих коштів на розбудову інфраструктури та їх вливання до економіки дали позитивний результат разом із застосуванням продуманої політики у галузі трудової міграції. Однак, на думку фахівців-економістів, неефективною залишалася податкова система [10].

Отже, з кінця 80-х років ХХ ст. у Польщі розпочались зміни державного устрою. «Круглий стіл» започаткував трансформацію політичного та соціально-економічного життя. У 1989-1992 роках проведено конституційну реформу. Сформовано демократичний парламент та інститут президентства, змінено існуючу за радянським зразком виконавчу та судову владу. Впровадження з другої половини 1989 р. плану соціально-економічних перетворень, відомого як «шокова терапія», лібералізувало економіку шляхом застосування ринкових механізмів.

Мала Конституція створила напівпрезидентську політичну систему з невеликим ухилом до парламентаризму і регламентувала розділення повноважень між виконавчою та законодавчою гілками влади. Під час дії Малої Конституції оновлено виборчий закон, що дозволило

сформувати багатопартійний парламент. Одночасно раціоналізовано процес приватизації.

Ухвалення Конституції 1997 р. було наступним етапом трансформації Польщі у напрямку парламентсько-кабінетної форми врядування. Новий виборчий закон від 2001 року встановив пропорційну виборчу систему. Політичні партії у парламенті продемонстрували консенсус у реалізації євроінтеграційних проєктів. Це дозволило Польщі стати членом Європейського Союзу і залучити інвестиції з ЄС.

Процес політичної трансформації триває до нині й пов'язаний з удосконаленням правових основ політичної системи Республіки Польща та пошуком шляхів ефективного розвитку економіки в умовах глобалізованого світу, що може бути перспективою подальших наукових розробок проблематики польської трансформації.

1. Байрак С., Белгасем М. Ненасильницький протест в Республіці Польща на етапі демократичної трансформації. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2015. С. 86-94.

2. Задорожний І. Трансформація політичної системи Польщі в умовах переходу до демократії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. 2010. Вип. 14. С. 174-179.

3. Wojnicki J. Europeizacja czy transformacja – ewolucje systemów politycznych Europy Środkowej i Wschodniej. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pp/article/view/5448> (дата звернення 20.07.2019 р.).

4. Лахижа М. Умови та причини трансформації урядів у Республіці Польща (1989-2008 роки). *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2009. № 1. С. 16-24.

5. Kołodko G. W. Sukces na dwie trzecie. Polska transformacja ustrojowa i lekcje na przyszłość. *Ekonomista*. 2007. № 6. S. 1-31.

6. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa z dnia 28 maja 1993 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19930450205> (доступ від 20.07.2019 р.).

7. Bujwid-Kurek E., Mikucka-Wójtowicz D. Transformacja ustroju politycznego wybranych państw Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej. *Podręcznik akademicki*. Kraków, 2015. 287 s.

8. Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej i do Senatu Rzeczypospolitej Polskiej. Ustawa z dnia 12 kwietnia 2001 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010460499> (дата звернення 20.07.2019 р.).

9. Вахудова А. М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 379 с.

10. Kosicki M. Polska transformacja 1989-2012: sukces czy porażka? URL: <https://mises.pl/blog/2014/06/04/kosicki-polska-transformacja-sukces-porazka/> (дата звернення 20.07.2019 р.).

Олександр Шевчук

студент 2 курсу Спеціальність 052 Політологія
історичний факультет
Житомирський державний університет імені Івана Франка

РОЛЬ ПОЛЬСЬКОГО СЕЙМУ ТА СЕНАТУ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО УКРАЇНЦІВ І УКРАЇНИ

Науковий керівник:
доцент, доктор політичних наук
Сергій Рудницький

Останнім часом українсько-польські відносини погіршуються. Не в останню чергу це пов'язано з інтерпретацією владними елітами обох країн спільного минулого. Важливу роль у формуванні історичної політики відіграють органи законодавчої влади, які, з огляду на свою функцію, виступають останнім інститутом, що надає політиці пам'яті обов'язкового характеру. Саме ці факти роблять актуальним дослідження ролі парламенту Польщі у формуванні історичної політики у цій країні.

Метою даної статті є представлення ролі польського Сейму та Сенату у формуванні історичної політики Польщі. Для реалізації мети було поставлені завдання описати дії польського парламенту і проаналізувати їх за допомогою методів івент-аналізу. В роботі було розглянуто події в часовому проміжку червень 2013-лютий 2018 року: від ухвалення Сеймом заяви щодо сімдесятиріччя Волинської трагедії до ухвалення Сенатом закону про Інститут національної пам'яті.

На думку В. Лозового та В. Яблонського з приходом до влади правих сил у 2015 році, історична тематика у Польщі стає важливим елементом внутрішніх та міжнародних відносин. Нова історична політика зумовлена ідентифікаційною кризою, причини якої вбачаються у постсоціалістичних трансформаціях, вступі в ЄС і поширенні ліберальної економіки, етики споживацтва і толерантності, нівелюванні католицьких та національних цінностей, значної міграції поляків у заможні країни Європи (відсоток таких мігрантів досяг 5% населення), формуванні космополітичних настроїв та розмиванні польської традиційної ідентичності.

Як зазначають В. Лозовий та В. Яблонський, вступ до НАТО актуалізував тему патріотизму, оскільки, за твердженням консерваторів, для вояків стимулом ризикувати життям має бути польська національна

ідея, а не європейські ліберальні меркантильні цінності. Наплив у країну українських заробітчан (до 1,3 млн українців працюють у Польщі) [1] призвів до посилення антиукраїнських настроїв.

На думку польських консервативних політиків, країна постала перед необхідністю відродження національної ідентичності, що базується на польських традиційних цінностях.

Починаючи з 2008 р., на думку О. Каліщук, відбувалася радикалізація поглядів на волинські події 1943-1944 рр. [2, с. 91]. В 2009 році події на Волині окреслювалися як «масові вбивства, які визначалися як етнічні чистки з проявами геноциду» [3].

20 червня 2013 р. Польський Сенат ухвалив заяву щодо сімдесятиріччя Волинської трагедії, в якій події 1943 р. названі етнічною чисткою з ознаками геноциду. У ній, зокрема, йдеться про те, що «9 лютого 1943 р. нападом загонів УПА на волинське село Паросля почалася груба акція фізичного знищення поляків, яка проводилася бандерівською фракцією Організації українських націоналістів та Українською повстанською армією». У документі наголошується, що жертвами антипольської акції УПА стали близько 100 тисяч поляків. За ухвалення цієї заяви проголосувала більшість депутатів верхньої палати польського парламенту [4, с. 102].

У 2015 році польський сенатор Ян Жарин виступив з тезами щодо необхідності історичного наступу («przeprowadzimy ofensywę historyczną»), про «Львів, як місто завжди вірне Польщі, без якого немає польського народу», про те, що «український народ не здатний до самоусвідомлення без допомоги поляків», що «українці мають визнати свою провину за волинську різанину й визнати цю трагедію актом геноциду польського народу» [2, с. 91].

Польським Сенатом і Сеймом були ухвалені постанови від 7 та 22 липня 2016 року «Про встановлення 11 липня Днем пам'яті поляків, жертв геноциду, вчиненого ОУН-УПА». Резолюцією Сейму поняття «геноцид» було остаточно затверджено як важливу складову державної історичної політики та консервативної ідеології [5].

На думку Л. Адамського, Волинська трагедія відповідає визначенню «геноцид», яке було вжито в Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього у 1948 р. [3]. Використання Сеймом в 2016 році терміну «геноцид» для класифікації Волинської трагедії не мало юридичної новизни. Проте це стало сильним політичним сигналом про польське бажання стигматизації Волинської трагедії, яке було б виражене на найвищому рівні. Також Л. Адамські зазначає, що Сейм визнав геноцидом репресії проти вірмен, Голодомор, Польську операцію НКВС 1937-1938 рр., а також злочини «ісламської держави» [3].

Як вже зазначалося на початку статті, другим завданням, яке впливає з мети статті, є дослідження діяльності парламенту Польщі з формуванні історичної політики за допомогою методів івент-аналізу. Суть методу полягає у розборі цілого інформаційного масиву на окремі відрізки, дослідження кожного з них за принципом «хто / що / де / коли», кодуванням даних, їх наступним введенням у комп'ютерну базу даних для подальшого аналізу подій.

Метою перших спроб застосування івент-аналізу було визначення збігів періодів економічного спаду і масових заворушень для встановлення причинно-наслідкової залежності між цими змінними. На даний час, на думку А. Ахременка, івент-аналіз має дуже багато сфер застосування – вивчення військових конфліктів, проявів політичного насильства, масових виступів і динаміки переговорів [6].

Першим кроком івент-аналізу, на думку К. Боришпольця, є складання інформаційного масиву, або банку даних. В якості джерел інформації використовуються найрізноманітніші матеріали: офіційні звіти, повідомлення, огляди новин, статистика різних подій і т. п. [7].

Наступним кроком є побудова системи класифікації фактів і подій досліджуваної ситуації. Базовим для івент-аналізу є формат, запропонований Маклеландом. Згідно з ним, будь-яке політичне явище може бути представлено через 4 складових:

1. Час (time) події – дата або інший, більш точний час. «Коли?».
2. Суб'єкт або ініціатор політичної дії (source). «Хто?»
3. Об'єкт (target) політичної дії. «Кому, кого?».
4. Власне політична дія (activity) «Що зроблено?» [7].

Найпростіше кодується часова складова події – дата. Якщо подія відбулася 2 липня 2003 року, вона буде відповідати коду 020703. Також доволі просто кодуються об'єкти і суб'єкти подій. Суб'єктами політичних відносин виступають держави, політичні інститути, масові рухи, політичні лідери. Більшість вже створених баз даних орієнтовані на держави як центральних акторів міжнародного політичного процесу. Їм надаються стандартні аббревіатури з трьох літер, наприклад: Росія – RUS, Ірак – IRQ [7].

Залежно від мети дослідження, на думку К. Боришпольця, можна зосередити увагу на вербальних або фізичних діях, які створюють структуру івент-динаміки. Кожна політична подія належить до певного класу чи підкласу дій, кожний клас дій має своє фіксоване місце в певній шкалі, що відображає стан відносин між акторами. Найбільш поширена методика побудови такої шкали – рівень конфліктності в тій чи іншій дії чи класі дій [7].

Наприклад, в першій кодувальній системі івент-аналізу, розробленій Ч. Маклеландом – WEIS (World Event Interaction Survey), вся сукуп-

ність дій входить до 63 підкласів, що агрегуються в 22 класи. Кодувальний номер класу відповідає рівню конфліктної поведінки, наявному в певній дії. Наприклад, класи з найвищим числовим значенням включають в себе демонстрацію і застосування військової сили, з найбільш низьким числовим значенням – створення міждержавних об'єднань. Так, в класі дій «Відмова» («Reject», №11) менший рівень конфліктності, ніж в класі «Погроза» («Threat», № 17) [6, с. 241].

Дане правило порядкового вимірювання стосується й підкласів. Згадуваний вже клас «Погроза» в WEIS складається з 4 підкласів:

171 загроза, що не припускає застосування санкцій;

172 загроза, що припускає застосування невійськових санкцій;

173 загроза, що припускає застосування військових санкцій;

174 ультиматум – загроза, що припускає застосування військових санкцій за певних обставин [6, с. 241].

Четвертим кроком аналізу є побудова графіка. Найпростішим є графік, в якому по осі Х відзначені часові етапи спостереження, а по осі У встановлені рівні інтенсивності подій [6, с. 241].

Для потреб нашого дослідження ми обрали події в часовому проміжку червень 2013-лютий 2018 року: від ухвалення Сеймом заяви щодо сімдесятиріччя Волинської трагедії до ухвалення Сенатом закону про Інститут національної пам'яті.

Кодувалися наступні події:

заява депутата – 1

заява парламенту – 2

постанова парламенту – 3

резолуція парламенту – 4

закон – 5

Найнижче значення (1) має заява депутата, оскільки вона є менш вагомою за заяву чи резолюцію парламенту. Відповідно, 2 місце за вагою посідає заява парламенту. Найвище знаходиться закон (5), оскільки це загальнообов'язкове правило для громадян. Між ними знаходяться постанова та резолюція. Резолюція (4) фіксує рішення чи постанову, відповідно за ієрархією знаходиться вище за постанову (3).

У кожному класі подій цифрами позначалася їхня інтенсивність:

1. засудження

2. етнічна чистка з ознаками геноциду

3. акт геноциду

4. геноцид

На осі Х кодувався часовий проміжок у форматі місяць і рік (07.2009 – липень 2009 року). На осі Y позначено подію і її інтенсивність.

Дії з боку Польщі представлено на рисунку 1.

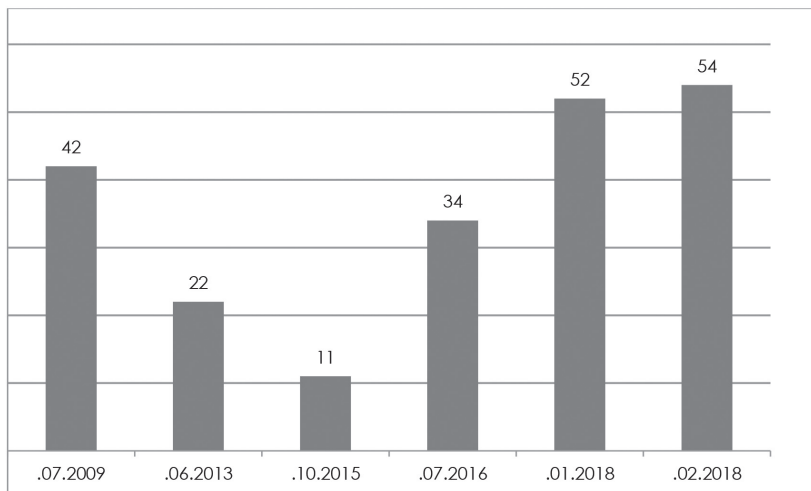

Рис. 1. Дії польського Сейму, Сенату і депутатів

На рисунку видно, що події у Польщі починаються з високою інтенсивністю у 2009 році, їх інтенсивність поступово спадає до 2015 року. З 2016 по 2018 рік вони посилюються, а їх інтенсивність підвищується, досягаючи найвищої позначки за аналізований період.

Таким чином, представлення ролі польського Сейму та Сенату у формуванні історичної політики Республіки Польща є актуальним для розуміння сучасного стану польсько-українських відносин, оскільки орган законодавчої влади, з огляду на свою функцію, виступає основним політичним інститутом, що надає державній політиці пам'яті обов'язкового характеру.

У Польщі починаючи з 2008 р. відбувалася радикалізація поглядів на волинські події 1943-1944 рр. В 2009 році події на Волині окреслювалися як «масові вбивства», у 2013 році мова велася про етнічні чистки, у 2016 року польський парламент вже говорив про геноцид.

Для дослідження діяльності парламенту Польщі у формуванні історичної політики було застосовано івент-аналіз – розбір цілого інформаційного масиву на окремі відрізки, дослідження кожного з них за принципом «хто / що / де / коли», кодуванням даних, їх введенням у комп'ютерну базу даних для подальшого аналізу подій. Було обрано події в часовому проміжку червень 2013-лютий 2018 року: від ухвалення Сеймом заяви щодо сімдесятиріччя Волинської трагедії до ухвалення Сенатом закону про Інститут національної пам'яті.

На основі даних, зібраних у матрицю, було побудовано графік подій у Польщі. Він показав, що аналізовані події у Польщі розпочинаються у 2009 році з високою інтенсивністю, потім їхня інтенсивність поступово спадає до 2015 року, з 2016 по 2018 рік вона знову посилюється, досягаючи у 2018 році найвищої позначки за аналізований період.

1. «Wykwalifikowana siła robocza» dla Niemiec? Dlaczego Ukraińcy nie palą się do wyjazdu. URL <https://serwisy.gazetaprawna.pl/praca-i-kariera/artykuly/1422228,czy-ukraincy-wyjada-z-polski-wykwalifikowana-sila-robocza.html> (дата звернення 20.01.2019).

2. Каліщук О. Волинська дискусія й сучасні україно-польські міждержавні відносини. *Українсько-польське партнерство: сьогоднішня та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк – Світязь, 26–27 червня 2017 р.) / за ред. В. Й. Лажніка, С. В. Федонюка. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 90–96.

3. Адамські Л. Волинский негационизм как фактор, отягощающий польско-украинские отношения: анализ дискуссии 2016 года. URL: <https://bit.ly/2SNqULW> (дата звернення: 19.12.2018).

4. Максимець Б. Відносини України та Республіки Польща у контексті Волинської трагедії (1991–2016 рр.). *Українсько-польське партнерство: сьогоднішня та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк – Світязь, 26–27 червня 2017 р.) / за ред. В. Й. Лажніка, С. В. Федонюка. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. С. 100–104.

5. Лозовий В. Сучасна історична політика Польщі. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Polsha-f4a08.pdf> (дата звернення 13.05.2018).

6. Ахременко А. Политический анализ и прогнозирование: учеб. пособие. М. : Гардарики, 2006. 333 с.

7. Ивент-анализ в исследованиях политических ситуаций и процессов / Боришполец К. Методы политических исследований: учебное пособие для студентов вузов. М. : Аспект Пресс, 2005. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1503.html> (дата звернення 20.01.2019).

Stawomir Łodziński

*profesor, doktor habilitowany
Instytut Socjologii
Uniwersytet Warszawski*

PROBLEMY OCHRONY PRAW OSÓB NALEŻĄCYCH DO MNIJSZOŚCI NIEMIECKIEJ W POLSCE ORAZ POLAKÓW W NIEMCZACH. PRZYKŁAD SPOTKAŃ „OKRĄGŁEGO STOŁU” W LATACH 2010 – 2019

Artykuł stara się krótko opisać znaczenie spotkań polsko-niemieckiego „Okrągłego Stołu” dotyczącego wspierania obywateli niemieckich polskiego pochodzenia i Polaków w Niemczech oraz osób należących do mniejszości niemieckiej w Polsce, które odbywały się w latach 2010-2019. Uczestniczyli w nich, obok przedstawicieli rządów obu państw, reprezentanci wspomnianych społeczności mniejszościowych oraz eksperci. Odbyło się do tej pory dziewięć spotkań „Okrągłego Stołu” naprzemiennie w Berlinie i w Warszawie, a najważniejsze z nich miały miejsce w latach 2010-2011, które były kontynuowane do 2015 r. Po blisko czteroletniej przerwie kolejne spotkanie w tym cyklu odbyło się w czerwcu 2019 r., a następne jest już planowane na listopad tego roku.

Spotkania te nawiązują do polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy podpisanego w czerwcu 1991 r., w którym znalazły się artykuły poświęcone ochronie mniejszości narodowych (artykuły 20, 21 i 22). Gwarantowały one członkom obu grup prawa związane z podtrzymywaniem ich tożsamości narodowej (art. 20 ust. 3) i określały zobowiązania obu państw w tym zakresie (art. 21). Traktat ten jednocześnie precyzował status prawny grup objętych ochroną. (art. 20 ust.1) i stanowił, że „członkowie mniejszości niemieckiej w Rzeczypospolitej Polskiej, to znaczy osoby posiadające polskie obywatelstwo, które są niemieckiego pochodzenia albo przyznają się do języka, kultury lub tradycji niemieckiej, a także osoby w Republice Federalnej Niemiec, posiadające niemieckie obywatelstwo, które są polskiego pochodzenia, albo przyznają się do języka, kultury lub tradycji polskiej mają prawo, indywidualnie lub wspólnie z innymi członkami swej grupy do swobodnego wyrażania, zachowania i rozwijania swej tożsamości etnicznej, kulturalnej, językowej i religijnej bez jakiegokolwiek próby asymilacji wbrew ich woli” [1, s. 198]. Z tego artykułu wynikało, że w stosunku do osób chronionych w Polsce użyto terminu „mniejszość niemiecka w Rzeczypospolitej Polskiej”, a nie zastosowano podobnej kwalifikacji wobec obywateli niemieckich polskiego pochodzenia w Niemczech.

Te właśnie kwestie statusu prawnego obu społeczności oraz zakresu ochrony ich praw należały w negocjacjach nad traktatem do jednych z najtrudniejszych wyzwań. Sposób ich rozwiązania w relacjach między tymi dwoma państwami budzi do dnia dzisiejszego duże kontrowersje, zwłaszcza po stronie polskiej [2, s. 21, 60-61]. Dotyczą one przede wszystkim braku przyznania statusu „mniejszości narodowej” społeczności polskiej w Niemczech oraz asymetrii w realizacji postanowień traktatowych polegającej na tym, że w Polsce od czasu podpisania wspomnianej umowy został bardziej rozwinięty system wspierania grupy niemieckiej [3, s. 25]. Ze strony niemieckiej sprawy te nie budzą tak dużych jak w Polsce emocji publicznych, ale jej oczekiwania skupiają się na sposobie organizacji szkolnictwa w języku niemieckim jako języku mniejszości narodowej oraz na kwestiach dokumentacji i upamiętnień związanych z najnowszą historią mniejszości niemieckiej w Polsce.

Współpraca przedstawicieli obu rządów oraz organizacji mniejszości niemieckiej w Polsce z przedstawicielami stowarzyszeń polskich w Niemczech na rzecz poprawy położenia obu grup oraz oceny stopnia realizacji ich praw itp. jest nie tylko ważnym zjawiskiem politycznym z dziedziny stosunków polsko-niemieckich. Ich przebieg niesie ze sobą również ciekawe skutki teoretyczne zarówno dla analizy problematyki mniejszościowej, jak i dokonujących się obecnie zmian w sposobie realizacji ochrony praw mniejszości narodowych w Europie.

Liczebność społeczności polskiej w Niemczech jest trudna do oszacowania, co wynika z jej niejednorodnego charakteru społeczno-demograficznego. Dominującą jej część stanowią migranci lub ich potomkowie pochodzący z różnych historycznie fal emigracji do Niemiec z terytorium Polski (począwszy od końca XIX wieku). Polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych szacuje ją na poziomie około 2 mln osób. Bardziej szczegółowe dane pochodzą z wyników statystycznego badania w Niemczech tzw. „Mikrocensus”, które dostarcza informacji o osobach zamieszkałych w Niemczech z tzw. „pochodzeniem migracyjnym” (*Migrationshintergrund*). Szacuje się, że w 2016 r. w Niemczech żyło 1 868 tys. Polaków lub osób mających polskie pochodzenie migracyjne, z czego 1 468 tys. było migrantami w pierwszym pokoleniu. Grupa ta obejmuje 201 tys. Polaków naturalizowanych w Niemczech, 783 tys. obywateli polskich oraz około 500 tys. osób przypisanych do kategorii „przesiedleńców” (*Aussiedler*) [4, s. 452].

W przypadku mniejszości niemieckiej w Polsce dysponujemy bardziej precyzyjnymi danymi pochodzącymi ze spisu powszechnego ludności z 2011 r. W świetle jego wyników 144 238 obywateli polskich zadeklarowało narodowość niemiecką (w poprzednim spisie z 2002 r. - 147 094 osób) i jest ona obecnie najliczniejszą oficjalną mniejszością narodową zamieszkującą Polskę [5, s. 19].

Wspomniany na początku artykułu traktat z czerwca 1991 r. stanowił przełom w stosunkach polsko-niemieckich i regulował wzajemne relacje między państwami w nowej sytuacji geopolitycznej po 1989 r. Lata po jego podpisaniu był także okresem dobrych relacji politycznych między Polską Niemcami związanych z dążeniami Polski do członkostwa w NATO oraz w Unii Europejskiej. W związku z tym sprawy statusu prawnego Polaków w Niemczech praktycznie nie były podejmowane.

Krokiem otwierającym spotkania polsko-niemieckiego „Okrągłego Stołu” był list organizacji polonijnych w Niemczech do kanclerz Angeli Merkel wystosowany w sierpniu 2009 r., który zawierał postulaty zmierzające do polepszenia ich sytuacji. Dotyczyły one zwłaszcza trzech spraw. Po pierwsze, kwestii rozwoju nauczania języka polskiego w Niemczech (a zwłaszcza poprawy niedostatecznego lub braku wsparcia finansowego ze strony władz niemieckich). Po drugie, przywrócenia statusu prawnego mniejszości narodowej, który posiadali Polacy w tym kraju w okresie międzywojennym. Został on zniesiony we wrześniu 1939 r., a polskie organizacje w tym kraju zostały rozwiązane (a ich majątek przejęty) na podstawie dekretu Rady Ministrów w lutym 1940 r. Dekret ten, zdaniem organizacji polonijnych i strony polskiej, nie przekreślił jednak ciągłości statusu mniejszościowego społeczności polskiej w Niemczech. Po trzecie, przyznania odszkodowań za prześladowania i śmierć około 2 tys. działaczy i członków mniejszości polskiej w Niemczech, dokonanych w okresie II wojny światowej. Pozostali oni jedną z ostatnich grup w tym kraju, która nie doczekała się rehabilitacji i odszkodowań ze strony niemieckiej.

Zwiększona aktywność liderów niemieckiej Polonii oraz poparcie rządu polskiego pozwoliły rozpocząć dyskusję o statusie i położeniu Polaków w Niemczech. W efekcie tych działań strona niemiecka na wniosek przedstawicieli mniejszości niemieckiej w Polsce zaproponowała ideę zorganizowania rozmów w ramach „Okrągłego Stołu”, w której mieli wziąć udział przedstawiciele ministerstw odpowiedzialnych za sprawy mniejszości w obu krajach oraz reprezentanci mniejszości niemieckiej w Polsce i Polonii niemieckiej. Pierwsze spotkanie odbyło się w lutym 2010 r., a drugie w listopadzie tego roku. W trakcie tego ostatniego spotkania przygotowano deklarację dotyczącą bilansu i perspektywy wspierania obu grup w świetle dwustronnego traktatu z czerwca 1991 r. W marcu 2011 r. zaprezentowano ich pierwsze wyniki w czasie spotkania „Okrągłego Stołu”. Rozbieżności między stroną polską i niemiecką były jednak tak duże, że pierwsze próby podpisania wspólnej deklaracji zakończyły się niepowodzeniem. W połowie czerwca 2011 r. udało się jednak osiągnąć kompromis i podpisano „Wspólne Oświadczenie Okrągłego Stołu w sprawie wspierania obywateli niemieckich polskiego pochodzenia i Polaków w Niemczech oraz niemieckiej mniejszości w

Polsce, zgodnie z polsko-niemieckim Traktatem o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy" [6]. Miało ono konkretny charakter, składało się z ogólnej preambuły mówiącej o ważności poruszanych kwestii oraz następnym dwóm części opisujących zobowiązania obu państw do działań na rzecz mniejszości w swoich krajach.

Strona polska w celu wspierania mniejszości niemieckiej zapowiedziała utworzenie w ramach organizacji mniejszości niemieckiej specjalnej „komórki”, która koordynowałaby badania na tematy dotyczące jej historii i dziedzictwa kulturowego. Zadeklarowała również powołanie pełnomocników do spraw mniejszości narodowych i etnicznych w województwach, w których ich jeszcze nie ma (mieli oni także zajmować sprawami mniejszości niemieckiej). Miała zostać również dokonany przegląd strategii rozwoju oświaty mniejszości niemieckiej, a także udzielone wsparcie w tworzeniu muzealnej prezentacji i archiwalnego zabezpieczenia dokumentów dotyczących mniejszości niemieckiej w Polsce. Strona niemiecka zapowiedziała z kolei utworzenie Centrum Dokumentacji Kultury i Historii Polaków w Niemczech, które miało znaleźć siedzibę w Domu Związku Polaków w Bochum (ma ono być finansowane przez władze niemieckie), a także powołanie w Berlinie biura reprezentujące interesy wszystkich polskich organizacji w tym kraju i utworzenie portalu internetowego organizacji polonijnych. Miała zostać także opracowana strategia nauczania języka polskiego jako języka ojczystego oraz procedury finansowania projektów dotyczących polskiej kultury i historii w tym kraju.

Uczestnicy spotkań „Okrągłego Stołu” mieli również świadomość nie rozwiązanych jeszcze spraw nurtujących obie grupy. W wypadku mniejszości niemieckiej w Polsce dotyczyły one potrzeby wprowadzenia do szkół z nauczaniem niemieckiego jako języka mniejszości także nauki historii i geografii Niemiec oraz tworzenia dwujęzycznych placówek oświatowych na terenach zamieszkałych przez mniejszość niemiecką, a także podjęcia inicjatyw na rzecz zwiększenia społecznej akceptacji dla tej grupy. Strona niemiecka zaś zadeklarowała, że jest zainteresowana stworzeniem stabilnej struktury finansowania organizacji polskich w Niemczech, prawnego określenia statusu prawnego obywateli niemieckich polskiego pochodzenia, którzy są potomkami członków mniejszości polskiej sprzed 1940 r. oraz wyjaśnienia stanu prawnego dotyczącego mienia mniejszości polskiej, skonfiskowanego przez władze Trzeciej Rzeszy.

Kolejne (piąte) spotkanie „Okrągłego Stołu” odbyło się w lipcu 2012 r. i było poświęcone ocenie realizacji zobowiązań z 2011 r. W jego trakcie potwierdzono, że we wszystkich krajach związkowych w Niemczech zostali powołani pełnomocnicy, którzy zajmować się mają także sprawami

Polonii, została przygotowana dokumentacja dotycząca utworzenia Centrum Dokumentacji Kultury i Historii Polaków w Niemczech, a także powołano Biuro Polonii w Berlinie (zarządza nim Konwent Organizacji Polskich w Niemczech). Następne (szóste) spotkanie z tego cyklu odbyło się w listopadzie 2012 r. i miało już bardziej krytyczny charakter. Strona polska podkreśliła opóźnienia strony niemieckiej w realizacji niektórych postulatów, m.in. dotyczących uczczenia pamięci i rehabilitacji wszystkich członków mniejszości polskiej w Niemczech, braku odpowiedniego uhonorowania naszego kraju w miejscu pamięci „Topografia Terroru”¹ oraz niedostatecznego stanu nauczania języka polskiego. Z kolei strona niemiecka podnosiła podobnie problem rozwoju oświaty w języku niemieckim, w tym braku szkół dwujęzycznych.

W marcu 2013 r. odbyło się kolejne (siódme) spotkanie, na którym pojawiły się podobne problemy i oceny. Następne spotkanie (ósmie) z tego cyklu miało miejsce w lutym 2015 r., w trakcie którego pozytywnie podsumowano stan realizacji zobowiązań z 2011 r. [7]. Uczestnicy spotkania uznali, że przypadająca w 2016 r. 25. rocznica podpisania polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy będzie dobrym momentem dla podsumowania działań w ramach spotkań „Okrągłego Stołu”. Do takiego spotkania jednak nie doszło, co mogło wynikać ze zmian politycznych w Polsce po jesiennych wyborach parlamentarnych w 2015 r. Po długiej przerwie powrócono do idei tych rozmów i ostatnie jak dotychczas spotkanie w tym cyklu odbyło się w dniu 19 czerwca 2019 r. w Berlinie.

Seria spotkań polsko-niemieckiego „Okrągłego Stołu” przyniosła z jednej strony konkretne rezultaty, które dotyczyły po obu stronach zmian instytucjonalnych (powołanie pełnomocników ds. mniejszości, jak i specjalnych instytucji dokumentujących ich działalność), jak i finansowych w postaci zwiększonego finansowania działalności kulturalnej. Z drugiej strony trudnymi i tylko częściowo rozwiązanymi sprawami pozostały sposoby organizacji i finansowania szkolnictwa w językach ojczystych, a z perspektywy mniejszości niemieckiej dotyczyły również braku działań na rzecz muzealnej prezentacji historii mniejszości niemieckiej w Polsce oraz utworzenia instytutu badawczego.

Warto podsumować charakter i efekty dotychczasowych spotkań. Po pierwsze, polsko-niemieckie spotkania „Okrągłego Stołu” można interpretować z perspektywy polityk obu państw wobec swoich mniejszości jako rodzaj działań na rzecz umacniania tożsamości narodowych swoich mniejszości. Wynika to z faktu silnego akcentowania przez obie strony wyłącznie kwestii jej umacniania wśród członków

1. Muzeum i Centrum dokumentacji „Topografia Terroru” (niem. *Topographie des Terrors*) upamiętnia zbrodnie III Rzeszy, jej ofiary i pokazuje strukturę niemieckiej represji. Mieści się w miejscu budynków, które w okresie od 1933 do 1945 były siedzibami głównymi Gestapo i SS (<https://www.topographie.de/pl/polski/>).

obu społeczności, rozwoju lub zmian sposobu edukacji w ich językach ojczystych, finansowaniu działalności kulturalnej oraz podkreślenia wagi zachowania i eksponowanie dziedzictwa kulturowego obu grup, a także nacisku na utrzymywanie bliskich związków ze swoimi państwami z którymi są one związane kulturowo (państwami „kin-state”).

Podrugie, przykład polsko-niemieckich spotkań „Okrągłego Stołu” może być także traktowany jako próba bardziej demokratycznego podejścia do relacji państwo-mniejszość w stosunkach międzypaństwowych. Ich ważnym założeniem było to, aby przedstawiciele mniejszości nie byli postrzegani jako bierni odbiorcy dyplomatycznych ustaleń, lecz brali w nich udział na równych prawach jako aktywni uczestnicy: zobowiązania i robocze dokumenty były z nimi konsultowane, przy czym ostatnie często były przez nie odrzucane lub uzupełniane. Z pewnością nie stanowili pozornej „strony społecznej” tych rozmów, co wzmacniało ich rangę i podmiotowość.

Po trzecie, jedną z ważniejszych kwestii spornych w trakcie polsko-niemieckich spotkań „Okrągłego Stołu” (i szerzej relacji polsko-niemieckich po 1989 r.) były starania o uznanie społeczności polskiej za mniejszość narodową w Niemczech. Obecnie panuje przekonanie, że działania te powinny być kontynuowane, choć może to obecnie dotyczyć tylko niewielkiej części jej członków – spełniającej kryterium wymaganego w RFN „zasiedzenia”, czyli przede wszystkim potomków tzw. starej emigracji. To zagadnienie jest interesujące ze względu na długość dyskusji na ten temat i brak satysfakcjonującego rozwiązania. Zmiana statusu prawnego pozostaje bardzo trudna. Władze niemieckie konsekwentnie realizują politykę braku uznawania kolejnych grup narodowych (etnicznych) za mniejszości narodowe w swoim kraju ponad te, które wymieniły podczas ratyfikacji Konwencji Ramowej Rady Europy o Ochronie Mniejszości Narodowych w maju 1997 r. (należą do nich mniejszość serbołużycka, duńska, Sinti i Roma oraz fryzyjska - tzw. *anerkannte Minderheiten*) [8, s. 4]. Podkreślają one, że uzyskanie statusu mniejszości narodowej wymaga spełnienia takich warunków, jak posiadanie przez jej członków obywatelstwa niemieckiego, wyraźnej odróżnialności od większości poprzez posiadanie swojego języka, kultury i historii (oraz innych elementów kulturowych), woli podtrzymywania swojej tożsamości oraz tradycyjnego zamieszkiwania na terytorium Niemiec i funkcjonowania w ramach terytorium tradycyjnego osiedlenia [9, s. 33-34].

Podobne argumenty znalazły się również w najnowszym (z lutego 2019 r.) raporcie rządu niemieckiego z realizacji postanowień Konwencji Ramowej, w którym ponownie stwierdzono, że obywatele polskiego pochodzenia w Niemczech nie spełniają kryteriów uznania za mniejszość narodową w Niemczech, ponieważ nie zamieszkiwali tradycyjnie

w Niemczech. Dodano także, że posiadanie w przeszłości statusu mniejszości narodowej nie jest faktem decydującym, gdyż dotyczyło ono Rzeszy Niemieckiej oraz tych jej byłych terytoriów, na których tradycyjnie osiedlali się oni (Górny Śląsk i Prusy Wschodnie), które obecnie nie stanowią terytorialnego punktu odniesienia dla statusu mniejszości w Republice Federalnej Niemiec [10, s. 131].

Podsumowując prowadzone rozważania w artykule, z perspektywy prawie trzech dekad traktat między Polską a Niemcami o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1991 r. odegrał rolę porządkującą relacje sąsiedzkie i stanowił symbol zbliżenia obu społeczeństw. Jego słabości wynikają m.in. z braku konkretnych mechanizmów wprowadzania jego postanowień w życie (stąd o traktacie mówi się czasami w kategoriach „polityki symboli”). Jednym z takich konkretnych problemów stały się sprawy ochrony praw mniejszości niemieckiej w Polsce oraz Polaków w Niemczech [11]. I w tym kontekście spotkania „Okrągłego Stołu” mogą być potraktowane jako przejście od postrzegania tych grup jako grup dyskryminowanych poprzez umiędzynarodowienie ich ochrony poprzez odpowiednie zapisy w traktacie z 1991 r. i przyjęcie głównych dokumentów międzynarodowych do próby traktowania ich jako niezależnych aktorów w systemie demokratycznym w państwach zamieszkania. Oznacza to także próbę zmiany wizerunku mniejszości od postrzegania jej jako grupy znajdującej się zawsze po „złej stronie granicy państwowej” lub „złej stronie historii” na rzecz włączenia grupy w program współpracy europejskiej na poziomie nie tylko regionalnym, ale także państwowym.

1. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 17.06.1991 r. Dz. U., 1992, № 14, Poz. 56, S. 190–204.

2. Góralski W., Sułek J. 25 lat traktatu dobrosąsiedzkiego RP-RFN. Polska i Niemcy w Europie XXI wieku. Razem czy osobno? Warszawa : Instytut Obywatelski, 2016. S. 1–75.

3. Trzcielińska-Polus A. Ewolucja roli mniejszości niemieckiej w Polsce oraz Polonii w Niemczech w stosunkach polsko-niemieckich pod koniec XX i na początku XXI wieku. *Krakowskie Studia Międzynarodowe*. 2016. Vol. XIII. № 2. S. 23–41.

4. Nowosielski M. Poles in Germany engagement in immigrant organizations and its determinants. *Studi emigrazione. Etudes migrations*. LV/2018. Vol. 211. S. 449–463.

5. Piąty Raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa : Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, 2015. S. 1–138.

6. Wspólne Oświadczenie Okrągłego Stołu w sprawie wspierania obywateli niemieckich polskiego pochodzenia i Polaków Niemczech oraz niemieckiej mniejszości w Polsce, zgodnie z polsko niemieckim Traktatem o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, 2011. URL: <http://www.vdg.pl/pl/article/2341-wspolne-oswiadczenie> (dostęp 4.07.2019).

7. Oświadczenie o stanie realizacji postanowień Wspólnego Oświadczenia Okrągłego Stołu w sprawie wspierania obywateli niemieckich polskiego pochodzenia i Polaków w Niemczech oraz mniejszości niemieckiej w Polsce, zgodnie z polsko-niemieckim Traktatem

o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, 2015. URL: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/mniejszosci/okragly-stol-w-sprawie/8793,Okragly-Stol-w-sprawie-wspierania-obywateli-niemieckich-polskiego-pochodzenia-i-.html> (dostęp: 4.07.2019).

8. First Report submitted by the Federal Republic of Germany under Article 25, paragraph 1, of the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities 1999. Strasbourg : Council of Europe, 2000. P. 1–126.

9. Fourth Report submitted by the Federal Republic of Germany under Article 25, paragraph 1, of the Council of Europe's Framework Convention for the Protection of National Minorities 2014. Strasbourg : Council of Europe, 2014. P. 1–113.

10. Fifth Report of the Federal Republic of Germany in accordance with Article 25 (2) of the Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities, 2019. Bonn : Federal Ministry of Interior, Building and Community, 2019. P. 1–301.

11. Sakson A. Problematyka mniejszości narodowych w kontekście realizacji polsko-niemieckiego traktatu o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy z 1991 r. *Biuletyn Instytutu Zachodniego*. 2011. № 61. S. 1–8.

Ксенія Гавриловська

*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри соціальної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Діана Щербач

*студентка 3 курсу
соціально-психологічний факультет*

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ РЕЛІГІЙНОСТІ

У сучасному політичному дискурсі досить часто звучить тема тоталітаризму. Аналізуються, зокрема, причини виникнення цього феномену, механізми функціонування та впливу на масову поведінку, роль особистості та ситуації, можливі наслідки для масової психіки чи економіки країни тощо. Окрім аналітичних повідомлень, ми можемо зустріти емоційно-забарвлену інформацію про відомих диктаторів, яка містить яскраво виражене позитивне ставлення до них та/чи періоду їхнього правління.

Подібні матеріали можуть мати за мету формування сприятливих умов для реваншу крайніх політичних сил. Приклади таких політичних реваншів ми періодично спостерігаємо в деяких європейських країнах, де до влади приходять представники ультра націоналістичних партій. Крім того, тоталітарна система може проявлятися у формі деструктивних тоталітарних культів, у запровадженні на рівні держави надмірно регламентованих і контрольованих форм організації суспільного життя.

В Україні ймовірність такого реваншу також є досить високою. Тому актуальними є проведення досліджень особливостей масової політичної свідомості сучасних українців із метою встановити рівень схильності обирати тоталітарні політичні режими, а також виявлення тих психологічних особливостей особистості, які можуть сприяти чи перешкоджати такому вибору.

Ідея зв'язку між схильністю до підтримки тоталітаризму та рисами особистості виникла ще на початку минулого століття. Так, Вільгельм Райх [1] описав механістично-містичний тип характеру людей, що підтримують авторитарні відносини в суспільстві. Він вважав, що у психіці кожної людини є елементи фашистського сприйняття і мислення. Фашизм, на його думку, – це не політична партія, а особлива концепція життя «маленької людини», безпорадної, з прагненням до захисту, до влади через ідентифікацію з диктатором.

Теорію авторитарної особистості створив Еріх Фромм [2]. Він описує авторитарний характер, ознаками якого є: акцентоване ставлення до влади і сили; побудова біполярної системи взаємовідносин зі світом; авторитарне мислення, якому властиво переконання, що життя визначається силами, які не залежать від людських бажань (наприклад, законами природи). Авторитарна особистість прагне позбутися відчуття власної нікчемності через симбіоз із зовнішнім об'єктом, шляхом панування чи підпорядкування.

Теодор Адорно зі співавторами запропонували свою концепцію авторитарної особистості. Авторитарна особистість характеризується наступними рисами: конвенціоналізм, авторитарне підпорядкування, авторитарна агресія, нездатність до чуттєвого сприйняття світу, забобони й стереотипи, влада, руйнівність і цинізм, заклопотаність сексом (моралізаторство, негативне ставлення до сексуальних меншин) [3].

Найбільш відомі дослідження феномену тоталітаризму були проведені Ханною Арендт. Дослідниця ретельно аналізує витoki тоталітаризму, зокрема імперіалістичну експансію та антисемітизм. Проте однією з найважливіших причин цього явища Х. Арендт вважає самотність, у якій людина втрачає власне Я, і якої прагне позбутися за будь-яку ціну. Тоталітарні рухи та партії створюють умови для задоволення потреби в належності, проте вимагають необмеженої, безумовної відданості ідеалам та вождям, формують обов'язкове для всіх світосприйняття та світобачення [4, с. 354-513].

Бруно Беттельгейм доводить, що тоталітарні режими встановлюються у спільнотах патерналістських, які мають жорстку ієрархічну організацію. Представники влади тут ототожнюються з Над-Я, батьківським образом, і, відповідно, в тоталітарній державі накази й закони, продуковані владою, сприймаються як батьківські настанови, без опору. Привабливість тоталітаризму в тому, що він обіцяє розв'язати внутрішні конфлікти і дати почуття безпеки й гармонії з оточенням. Проте за це доводиться платити втратою самостійності, самоповаги, людської гідності [5].

У процесі психосемантичних досліджень політичної свідомості В. Петренко зі співавторами звернули увагу на досить важливу роль релігійності особистості у визначенні її політичних орієнтацій [6]. На жаль, ця тема не отримала повного висвітлення у подальших розвідках. Саме цим зумовлено актуальність даного дослідження.

Тому метою нашої роботи є виявлення особливостей політичної свідомості у осіб із різним рівнем релігійності. Ми припускаємо, що існує взаємозв'язок між рівнем релігійності та схильністю до

підтримки авторитарних політичних режимів. Чим вищий рівень релігійності, тим вищою буде схильність до підтримки авторитарних політичних режимів.

Для перевірки гіпотези дослідження використано такі методи: теоретичні (аналіз наукових джерел); емпіричні: тестування (політонічний тест Е. Мачусского для виявлення політичних симпатій [7], методика «Релігійність» О. Сучкової для виявлення рівня релігійності [8]).

Вибіркову сукупність дослідження склали 30 осіб віком 18-23 роки. Всі вони ідентифікують себе віруючими, дотримуються відповідних релігійних обрядів (з них 15 католиків і 15 православних християн).

Політичну свідомість ми розглядаємо як опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблема влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які відображають політико-владні відносини даної спільноти. Політична свідомість являє собою одну із головних форм свідомості особистості і є важливим елементом, який регулює суспільні та політичні відносини шляхом усвідомлення політичних особливостей. Вона забезпечує розвиток системи цінностей та інтересів індивіда, а також дозволяє виокремити певні уявлення про політичну сферу суспільства.

Для визначення типів політичної свідомості ми використали класифікацію, запропоновану Г. Щокіним, в основу якої покладено відношення політичних течій (групових ціннісних орієнтацій) до трьох головних сфер організації соціуму: продуктивна власність (економіка), влада (державний устрій), групове світосприйняття (культура).

Якщо поділити кожен з трьох головних сфер суспільного життя – економічну, політичну і духовну – на два полюси за принципом «централізація-децентралізація» (переважна спрямованість назовні або всередину) отримуємо наступні термінологічні значення: централізована власність – соціалізм, децентралізована власність – лібералізм, централізована влада – авторитаризм, децентралізована влада – анархізм, централізоване світосприйняття – націоналізм, децентралізоване світосприйняття – інтернаціоналізм. У рамках виведених значень неможливо бути одночасно соціалістом і лібералом, монархістом та анархістом, націоналістом та інтернаціоналістом.

Класифікація політико-ідеологічних течій, запропонована Г. Щокіним [7, с. 340-344], на яку ми спираємося в нашій роботі, представлена в Табл. 1.

Таблиця 1. Класифікація політично-ідеологічних течій

Політичний рух	Визначення	Девіз	Політичний режим	Цінність	Групова орієнтація
Фашизм	Національно-авторитарний соціалізм	«Справедливість, порядок, держава»	Тоталітаризм (авторитаризм)	Сила (порядок)	↑ Т И Р А Н І Я
Комунізм	Інтернаціонально-авторитарний соціалізм	«Справедливість, порядок, спільнота»			
Християнський соціалізм	Національно-анархічний соціалізм	«Справедливість, свобода, родина»	Соціалізм	Справедливість (достаток)	
Соціальна демократія	Інтернаціонально-анархічний соціалізм	«Справедливість, свобода, солідарність»			
Конституційний монархізм	Національно-авторитарний лібералізм	«Власність, законність, держава»	Консерватизм	Істина, краса	↓ Д Е М О К Р А Т І Я
Конституційна демократія	Інтернаціонально-авторитарний лібералізм	«Власність, законність, партнерство»			
Християнська демократія	Національно-анархічний лібералізм	«Власність, законність, партнерство»	Лібералізм	Добро, розум	
Християнська демократія	Інтернаціонально-анархічний лібералізм	«Власність, свобода, партнерство»			
			Анархізм	Свобода	

Для виявлення схильності особистості підтримувати певні політичні рухи, було використано політонічний тест, розроблений Е. Мачусським [7, с. 340-344].

Після проведення тесту, згідно ключа, ми можемо отримати такі результати:

1. Політонічний ярлик – «комуніст». Прихильник колективної діяльності, шанувальник організованої влади, переконаний інтернаціоналіст.

2. Політонічний ярлик – «фашист». Прихильник суворо організованої діяльності, поборник жорсткої авторитарної влади і сильної національної державності.

3. Політонічний ярлик – «соціал-демократ». Прихильник колегіальних дій, свідомого самоврядування, не мають особливого значення національні відмінності.

4. Політонічний ярлик – «християнський соціаліст». Прихильник узгоджених дій, свідомого підпорядкування правилам, захисник общинності та національної державності.

5. Політонічний ярлик – «конституційний демократ». Захисник особистої свободи, прихильник законності та міцної влади, не надає значення національним особливостям.

6. Політонічний ярлик – «конституційний монархіст». Індивідуаліст, прихильник жорстко організованої влади і національної державності.

7. Політонічний ярлик – «ліберал-демократ». Переконаний поборник особистих свобод, противник жорсткого адміністрування, не надає значення міжнаціональним відмінностям.

8. Політонічний ярлик – «християнський демократ». Прихильник особистих свобод, свідомого самоврядування та національної державності.

Отже, політонічний тест, розроблений Е. Мачусським, дозволяє визначити політичні симпатії особистості.

Результати дослідження типів політичної свідомості представлено у табл. 2.

Таблиця 2. Результати дослідження типів політичної свідомості

п/п	Політонічний ярлик	Частота
1.	комунізм (інтернаціонально-авторитарний соціалізм)	3
2.	фашизм (національно-авторитарний соціалізм)	3
3.	соціальна демократія (інтернаціонально-анархічний соціалізм)	8
4.	християнський соціалізм (національно-анархічний соціалізм)	1
5.	конституційна демократія (інтернаціонально-авторитарний лібералізм)	12

6.	конституційний монархізм (національно-авторитарний лібералізм)	1
7.	ліберальна демократія (інтернаціонально-анархічний лібералізм)	2
8.	християнська демократія (національно-анархічний лібералізм)	0
	Всього	30

Представимо отримані результати графічно (див. Рис. 1.).

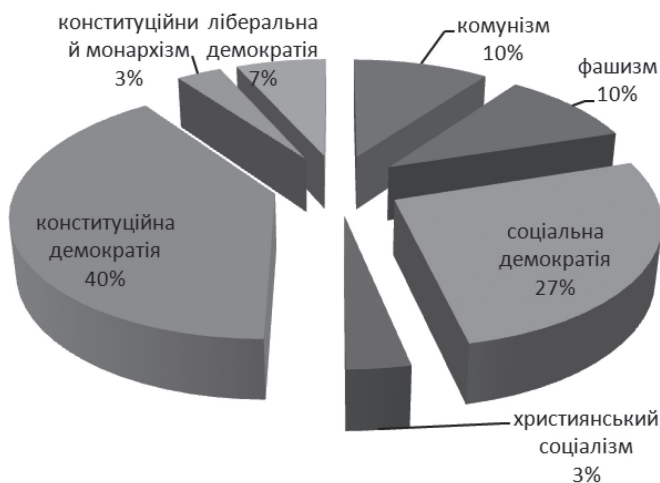

Рис. 1. Результати дослідження типів політичної свідомості

Таким чином, найбільшу кількість виборів (40%) отримав напрям «конституційна демократія» (інтернаціонально-авторитарний лібералізм). Людина, яка схиляється до такого вибору є поборником особистісної свободи, прибічником законності та міцної влади, не надає значення національним особливостям.

Загалом до групи «Тиранія» за результатами опитування ми відносимо 15 осіб (50%). Проте суто тоталітарні рухи «комунізм» і «фашизм» обрали лише 20% досліджуваних. До групи «демократія» відносимо 15 осіб.

Наступним кроком у нашому дослідженні є виявлення рівня релігійності досліджуваних. Для цього було обрано методика «Вивчення соціально-психологічної властивості особистості «Релігійність» О. В. Сучкової [8]. Методика дозволяє визначити загальний рівень релігійності.

Дослідження виявило, що 53% досліджуваних мають високий рівень релігійності, 47% мають середній рівень релігійності. Досліджуваних із низьким рівнем релігійності ми у нашій вибірковій сукупності не виявили. Це можна пояснити тим, що ми від початку при формуванні вибірки орієнтувалися на осіб, які ідентифікують себе «віруючими», декларують дотримання релігійних обрядів і традицій.

На завершальному етапі дослідження ми маємо співвіднести результати дослідження за двома методиками. Співвіднесення результатів дослідження можна бачити у таблиці 3.

Таблиця 3. Результати дослідження типів політичної свідомості у співвідношенні з рівнем релігійності

№ з/п	Політонічний ярлик	частота	середній рівень релігійності	високий рівень релігійності
1	комунізм	3	2	1
2	фашизм	3	1	2
3	соціальна демократія	8	1	7
4	християнський соціалізм	1	1	0
5	конституційна демократія	12	7	5
6	конституційний монархізм	1	0	1
7	ліберальна демократія	2	2	0
8	християнська демократія	0	0	0
	всього	30	14	16

Представимо отримані результати графічно (див. Рис. 2.).

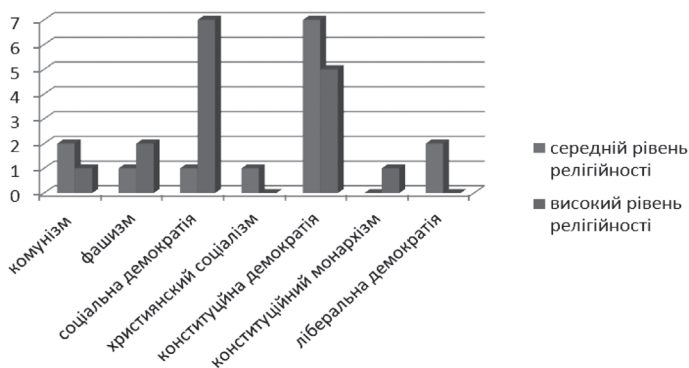

Рис. 2. Типи політичної свідомості у їх взаємозв'язку із рівнем релігійності

Отже, за результатами проведених досліджень ми не можемо констатувати чіткої залежності між типом політичної свідомості та рівнем релігійності. Готовність до підтримки тоталітарних режимів ми зафіксували у 15 (50%) досліджуваних. З них 10 осіб (67%) мають високий рівень релігійності, а 5 осіб (33%) мають середній рівень релігійності. Тобто можна говорити лише про існування тенденції до зростання схильності підтримувати тоталітарні політичні режими паралельно зі зростанням рівня релігійності.

Таким чином, гіпотеза нашого дослідження не підтвердилася. Ми можемо стверджувати існування лише певної тенденції взаємозв'язку між рівнем релігійності та схильністю до підтримки авторитарних політичних режимів (чим вищий рівень релігійності, тим вищою є схильність до підтримки авторитарних політичних режимів). Проте результати проведеного дослідження не дають нам можливості робити однозначні висновки.

Тому існує потреба у продовженні досліджень для отримання більш обґрунтованих результатів шляхом збільшення вибіркової сукупності, включення до неї і тих осіб, які себе ідентифікують як «невіруючі». Зі збільшенням обсягу вибіркової сукупності ми отримаємо також можливість для використання методів математичної статистики, що є важливим для формулювання більш обґрунтованих висновків.

1. Райх В. Психология масс и фашизм. СПб. : «Университетская книга», 1997. 380 с.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. М. : АСТ, 2014. 288 с.
3. Адорно Т. Исследование авторитарной личности. М. : «Астрель», 2012. 480 с.
4. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / Пер. з англ. К. : Дух і літера, 2005. 584 с.
5. Беттельгейм Б. О психологической привлекательности тоталитаризма // Знание – Сила, 1997. № 8. URL: http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/VV_EH14W.HTM (дата звернення: 08.07.2019).
6. Петренко В. Ф. Основы психосемантики / 2-е изд., доп. СПб. : Питер, 2005. 480 с.
7. Щекин Г. В. Социальная теория и кадровая политика : монография. К. : МАУП, 2000. 576 с.
8. Сучкова О. В. Методика изучения социально-психологического свойства личности «Религиозность». *Вестник Тверского государственного университета*. 2008. № 13 (73). С. 136–146.

Людмила Фальковська

*старший викладач
кафедра соціальної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Юліана Гудак

*студентка 4 курсу
соціально-психологічний факультет*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЗАЛЕЖНО ВІД СТАВЛЕННЯ ДО ПРАВА

Нині дослідження соціальних уявлень є одним із пріоритетних напрямів у соціальній психології. Вивчення соціальних уявлень набуває особливого значення в період ускладнення суспільного життя, яке проявляється у прискоренні соціальних змін, виникненні нових соціальних інститутів. Зміст соціальних уявлень дозволяє зрозуміти як співвідносяться знання про світ зі змінами у ньому. За допомогою соціальних уявлень люди інтерпретують явища світу, який їх оточує, надають сенс невідомому об'єкту або події, роблячи їх зрозумілими для себе, роблять власні висновки. Це орієнтує людей у їхньому фізичному та соціальному світі, організовує їхню поведінку.

Соціальні уявлення особистості про справедливість певною мірою залежать від її ставлення до права. У науковій літературі соціальні уявлення як одну з процедур соціального мислення розглядали такі вчені як К. Абульханова, Г. Андреева, А.І. Донцов та ін. Втім недостатньо уваги було приділено вивченню залежності уявлень про справедливість від ставлення до права. Тому нами в грудні 2018 – січні 2019 року було організовано і проведено дослідження, що мало на меті висвітлити дану проблему, і наша стаття, відповідно, присвячена презентації даного дослідження та його результатам.

У своїй роботі ми спиралися на методологічні та методичні узагальнення щодо психології справедливості таких науковців як М. Воловікова, О. Гулевич [1], Л. Фальковська [2] та інших. Типологія суб'єктивних уявлень у ставленні до права та їх змістова складова були запозичені із праць Н. Хазратової [3] та К. Гавриловської [4]. Для емпіричного вивчення заявленої теми нами були застосовані опитувальник К. Гавриловської «Методика діагностики рівня суб'єктивної легітимності системи правових норм держави» [4] та психосемантичні техніки.

Опитування проводилося зі студентами 2-4 курсів житомирських вишів і складалось із двох зустрічей. Зміст першої зустрічі стосувався

вивчення ставлення до права та складання персонального списку довірливих асоціацій до слова «справедливість».

За умовами проведення опитувальника К. Гавриловської, кожному діагностованому на окремих карточках було пред'явлено 27 ситуацій взаємодії між людьми з метою виявлення рівня обізнаності студентів 2-4 курсів із законами та оцінки ними правопорушень. Обстежуваним пропонувалось оцінити провину головного персонажу у кожній ситуації за такою шкалою: 1 – винен; 2 – винен, але по-людськи його можна зрозуміти; 3 – не винен. За частотою вживаності кожного із варіантів відповіді робиться висновок про те, до якої форми ставлення до права тяжіє діагностований – якщо домінує перший варіант, то це свідчитиме про правовий ригоризм; якщо другий – про правовий релятивізм; якщо третій – про правовий нігілізм [1].

Зміст другого завдання передбачав пропозицію скласти список власних асоціацій (по 10 перших слів які спали на думку) на слово-стимул «справедливість». На другій зустрічі досліджуваним були запропоновані погруповані списки асоціацій у відповідності до тієї групи, до якої вони були віднесені за результатами попереднього опитувальника.

За результатами опитувальника наша вибірка була поділена на три групи за ознакою домінуючої характеристики у ставленні до права: **група А** – з домінуванням правового ригоризму, **група Б** – правового релятивізму та **група В** – правового нігілізму.

Сукупні дані із зібраних асоціацій підлягали частотному аналізу та групуванню на категорії, втім найбільший інтерес представляв для нас підбір асоціацій, що занотували представники кожної із виокремлених попередньо дослідницьких груп. Надалі 10 асоціацій, що мають найвищу частотність всередині самих груп була запропонована окремим списком для подальшого їх ранжування учасникам дослідження, віднесених до правових ригористів (група А), правових релятивістів (група Б) та правових нігілістів (група В) за результатами попереднього дослідження.

Факторний аналіз ранжованих асоціацій групи А виявив три значимих фактори «правильність рішення», «непідкупність» та «порядок». Такі результати говорять про те, що ригористи ототожнюють справедливість з впорядкованістю систем, починаючи із власних інтелектуальних можливостей («об'єктивність», «знання права»); справедливість не завжди знаходять відгук у соціальних інституціях таких як «суд», що чинить як «правильно» (від'ємні значення у біполярному факторі I) (Див. Рис. 1.). Така ж цікава особливість представлена у біполярному факторі II, де протиставляються «чесність» («правді»), що, на наш погляд, засвідчує наявність у правових ригористів амбі-

валентного ставлення до справедливості у реальному житті. Щодо третього фактора, то варто зауважити, що ригористи неоднозначно ставляться до «закону», який не обов'язково гарантує «порядок» та «впевненість» (Рис. 1.).

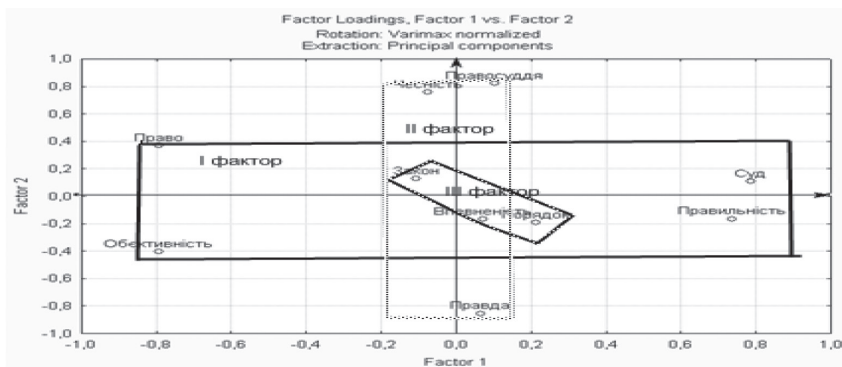

Рис. 1. Факторно-семантичне поле найчастіше вживаних асоціацій групи А (правові ригористи)

Таким чином, студенти, у яких домінує правовий ригоризм у ставленні до права, пов'язують справедливість із моральною категорією, яка співіснує поруч із законом та правом, але не обов'язково є їх складовою.

У групі Б (правові релятивісти) значимими виявились також три фактори: «дії у нормах закону», «дисципліна» і «беззаконня». Такі результати говорять про те, що релятивісти не зовсім поважають закон – вони більш дослухаються до власних моральних переконань, допускаючи можливість діяти не завжди в межах закону. В одній ситуації вони можуть підтримувати закон, а в іншій – будуть керуватися власними інтересами. «Право» та «правильність» утворюють єдність у свідомості правових релятивістів, однак не мають нічого спільного із «об'єктивністю» та «порядком», на що вказують протилежні важелі другого фактора (Рис. 2.). Аналіз же першого фактора вказує на проміжне значення правосуддя у свідомості релятивістів та протиставлення такого механізму регуляції права як «суд», «впевненість» і «правді». Третій фактор демонструє у представників групи Б сумніви щодо чесності правосуддя.

Таким чином, релятивісти дотримуються такої думки щодо справедливості, яка є елементом їх власного переконання: справедливим буде все, що корисне для них, а закон є перепорою, яку можна здолати у разі необхідності.

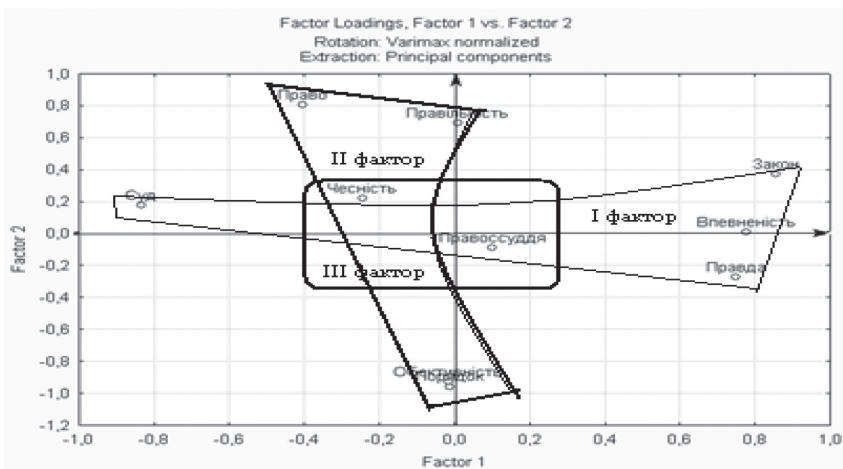

Рис 2. Факторно-семантичне поле найчастіше вживаних асоціацій групи В (правові релятивісти)

У соціальних уявленнях щодо справедливості у групі В (правові нігілісти) наявні два значимі фактори: «конституційні феномени» та «покарання». Для нігілістів слова «закон» та «порядок» не сумісні за своєю характеристикою. Такий тип людей вважає, що можна обійти юридичні правила і обов'язки. Вони ставляться до закону і його дотримання залежно від ситуації. Тобто якщо буде можливість не дотримуватися закону, то нігіліст скоріш за все так і вчинить. У нашому дослідженні (Рис. 3.) перший фактор вказує на опозицію у свідомості досліджуваних групи В триєдності («правильності»), («права») та («чесності») до системи права («правосуддя»), («суд»), («правда»). Водночас «закон» та «порядок» мають, на їх думку, обернену залежність з «впевненістю» та «тюрьмою».

Таким чином, правові нігілісти в своїх уявленнях про справедливість зосереджуються переважно на її карній функції, мають упереджене ставлення до системи судочинства та правосуддя, а тому у власних діях спиратимуться на власні переконання, а не на формальні приписи чи накази, які можуть кваліфікуватися як правопорушення. Відсутність легітимзації деяких правових норм у свідомості правових нігілістів, що суперечать їх власним уявленням про справедливість, може спричинювати конфлікти із законом, які виявлятимуться певним чином у поведінці і будуть закріплюватись у ній, якщо не працюватиме належним чином система безповоротності покарання у суспільстві.

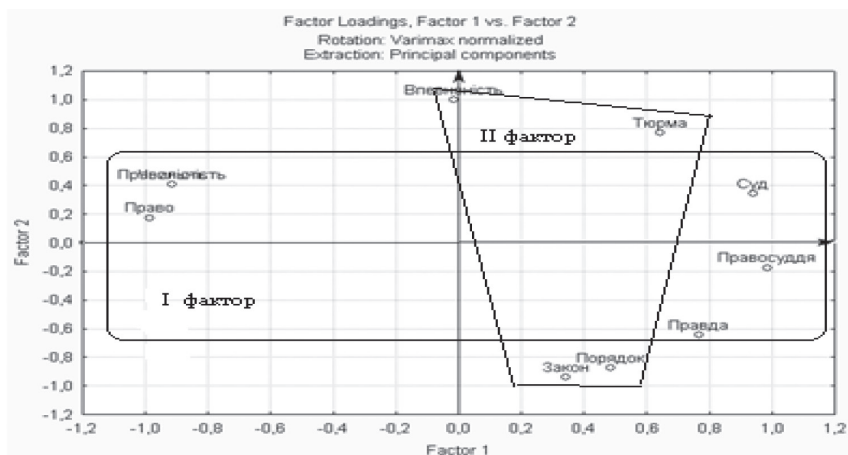

Рис 3. Факторно-семантичне поле найчастіше вживаних асоціацій групи В (правові нігілісти)

Отже, уявлення про справедливість мають певні відмінності залежно від ставлення до права: правові ригористи ототожнюють справедливість із правовими категоріями, правові релятивісти визначають конструкт справедливості як вагомий та пов'язаний із особистісними моральними переконаннями, правові нігілісти пов'язують справедливість із ситуацією чи обставинами.

1. Гулевич О. А. Социальная психология справедливости. М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2011. 288 с.

2. Фальковська Л. М. Справедливість як предмет соціально-психологічного дослідження. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: збірник наукових праць / за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд. Л. А. Найдюнова, Г. В. Мироненко. К. : Міленіум, 2011. Вип.11. С. 290–299.

3. Хазратова Н. В. Психологія відносин особистості і держави : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 276 с.

4. Гавриловська К. П. Суб'єктивна легітимація правових норм як психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості. *Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 8. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. С. 173–182.

Юлія Дем'янчук

викладач

кафедра соціальної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Ірина Левчук

студентка 3 курсу

соціально-психологічний факультет

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ РЕСУРСІВ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Сучасний період існування українського суспільства характеризується динамічним ритмом життя, що впливає на життєстійкість та успішність особистості у різних сферах життя. І тому у ситуації підвищеного рівня стресу наявність ресурсних можливостей набуває нової значущості для особистості, особливо у юнацькому віці.

Ресурси вивчаються різними науковцями, які наголошують на важливості пізнання людиною власних ресурсів та вміння користуватись ними. В. Бодров розглядав ресурси у контексті активації особистісних можливостей людини, що забезпечує запобігання або подолання стресу [1]. Ф. Майленова вивчала ресурси як стратегії досвіду, за допомогою яких можна перейти з актуального стану до бажаного результату [2], Н. Водоп'янова досліджувала ресурси як чинники, що сприяють психологічній стійкості у стресогенних ситуаціях [3]. Т. Рисиньєць писала про ресурси у контексті вибору копінг-стратегій студентської молоді [4], А. Коцар розглядала гендерний аспект ресурсів у подоланні складних життєвих ситуацій [5].

Разом з тим, проблема особистісних ресурсів у юнацькому віці, особливо їх гендерний аспект, досліджена недостатньо. Тому метою нашого дослідження було здійснення гендерного аналізу змістового наповнення особистісних ресурсів у юнацькому віці.

Дослідження проводилося зі 30 студентами віком 17-22 роки (15 юнаків та 15 дівчат) Житомирського державного університету імені Івана Франка протягом 2018-2019 рр. У ході дослідження була використана методика «Опитувальник психологічної ресурсності особистості» О. Штепи [6] та анкета на визначення змістової структури ресурсів особистості.

Результати дослідження показали, що загальний рівень психологічної ресурсності у юнаків та юнок сягає середніх показників (у межах 70-92 б.) і немає суттєвих гендерних відмінностей (див. Рис. 1).

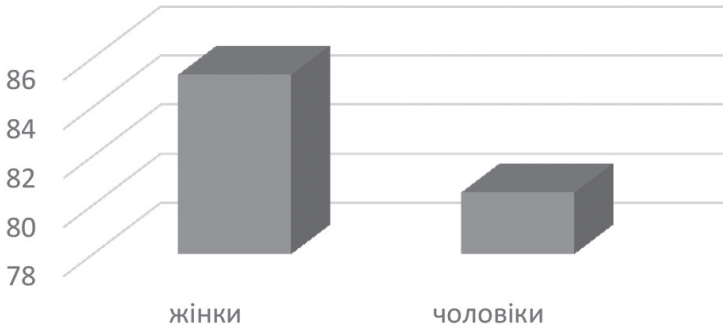

Рис. 1 Загальний рівень психологічної ресурсності у юнацькому віці

Це може свідчити, що студенти перебувають на тій стадії свого життя, коли формуються уміння бути компетентними у життєвих і професійних питаннях, аналізувати особистісний потенціал, приймати рішення, планувати можливі напрямки саморозвитку та досягати успіху.

Аналізуючи загальну структуру психологічної ресурсності запропоновану О. Штепою, можна визначити наступні шкали (див. Рис. 2).

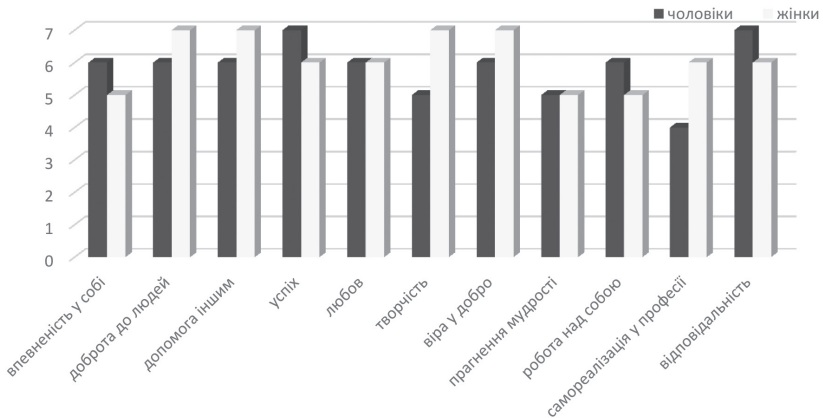

Рис. 2 Структура психологічної ресурсності у юнацькому віці

У юнаків найвищі показники були представлені за шкалами «успіх» та «відповідальність» (по 7 балів), у юнаків-студентів сформоване вміння відповідати об'єктивним критеріям високого професіоналізму та

суб'єктивне чуття вдалої самореалізації, вони здатні організувати ситуації, що сприятимуть їх найповнішому саморозкриттю. Окрім того, юнаки здатні прогнозувати наслідки власних дій та чинити згідно з власними переконаннями та мають чітке усвідомлення необхідності звітувати перед собою та іншими щодо зробленого. Таким чином, основним ресурсом саморозвитку для юнаків є рефлексія особистої відповідальності за вчинки та дії. Водночас найнижчий показник був виявлений за шкалою «самореалізація у професії» (4 бали – середній показник), що може свідчити про посередній рівень задоволення обраною сферою зайнятості. Це може бути пояснене тим, що студенти не повною мірою включені до професії, а отже і ресурси професійної діяльності сформовані недостатньо.

Результати додаткового опитування показали, що більшість хлопців своїм основним ресурсом вважають статус у соціумі, а для поновлення цього ресурсу досліджувані підтримують зв'язки з референтним колом ровесників, а також піклуються про свою фізичну форму, зовнішність.

На відміну від юнаків у юнок домінуючі ресурси були виявлені за шкалами: «доброта до людей», «допомога іншим», «творчість» та «віра у добро» (по 7 балів). Можна припустити, що у дівчат сформовані життєві переконання про те, що людина за своєю природою є доброю і тому у них неконкурентне сприймання оточуючих, що реалізується у прагненні до толерантних взаємин з ними. Юнки зазвичай демонструють неординарні вчинки у професійних та життєвих ситуаціях, вони здатні чинити по-своєму в нових ситуаціях, що потребують адаптації. При цьому вони мають власні критерії оцінювання себе, інших, життєвих подій з погляду власних інтересів та цінностей. Юнки переконані у наявності справедливості й зазвичай демонструють прагнення до прояву милосердя.

Результати додаткового опитування показали, що для дівчат юнацького віку ресурсною є можливість якісно проводити вільний час: розмови та прогулянки з друзями, перегляд фільмів чи читання книг, шопінг.

На основі аналізу структури психологічної ресурсності ми з'ясували, що значимих гендерних відмінностей на рівні поінформованості у психологічних ресурсах, умінні їх оновлювати та використовувати не спостерігається (див. Рис. 3). Юнаки і юнки реалістично оцінюють свої індивідуальні можливості, зазвичай орієнтуються у можливих напрямках саморозвитку; у більшості випадків вміють поновлювати власні психологічні ресурси (володіють способами зменшення та напруги); здатні самотійно долати складні життєві ситуації, а іноді навіть допомагати у цьому іншим.

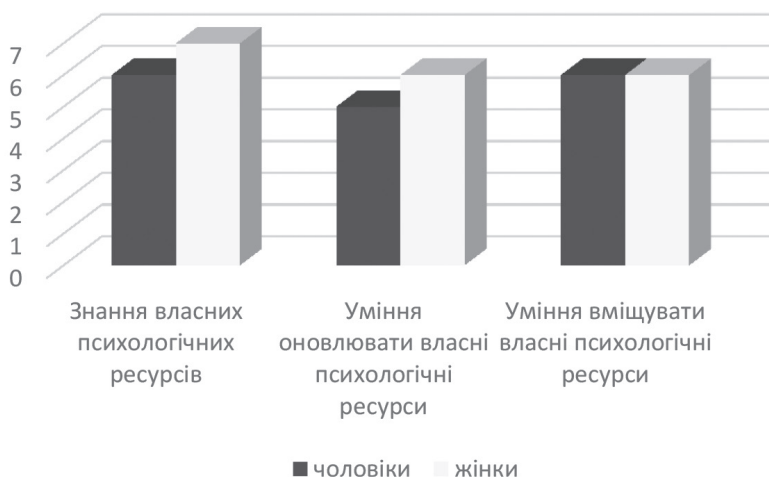

Рис. 3 Гендерні відмінності структури психологічної ресурсності у юнацькому віці

Отже, результати дослідження свідчать, що суттєвих відмінностей між загальним рівнем психологічної ресурсності юнаків та юнок немає. Більшість досліджуваних у юнацькому віці обізнані про свої ресурси, використовують їх у різних життєвих сферах та вміють їх поновлювати. Дівчата демонструють дещо більший інтерес до способів розширення та оновлення власної ресурсності.

Гендерні відмінності ресурсності виявлені на рівні змістового наповнення окремих ресурсів. Існують несуттєві відмінності у провідних шкалах: для юнаків значимими є ресурси, закладені у соціальному поцінуванні (успіх у досягненні мети діяльності та відповідність об'єктивним критеріям), відповідальності (уміння прогнозувати та контролювати результат), схвальній оцінці оточуючими зовнішності та фізичної форми. Дівчата ж юнацького віку надають перевагу ресурсам, які пов'язані з активними проявами альтруїзму (допомога іншим), проявом загальнолюдських якостей (віра у людей і поблажливе ставлення до них, відстоювання справедливості та милосердя), творчості (неординарність, відмова від типових життєвих сценаріїв) та дозвіллевою активністю (шопінг, розмови, прогулянки, перегляд фільмів, читання книг). Можна стверджувати, що ресурсність хлопців має діяльну основу, тоді як ресурсність дівчат базується на принципах моралі, загальнолюдських цінностей.

Результати дослідницької роботи показали, що загальний рівень психологічної ресурсності юнаків та юнок (поінформованості про

психологічні ресурси, уміння їх поновлювати та використовувати) фактично є однаковим. Відмінності спостерігаються у їх структурі: для хлопців ресурсною є сфера самореалізації, а дівчата надають перевагу творчості та можливості бути корисною. Проте, особистісні ресурси є динамічною структурою яка може змінюватися залежно від потреб, життєвих ситуацій та вікового періоду.

1. Бодров В. Проблема преодоления стресса. Часть 2. Процессы и ресурсы преодоления стресса. *Психологический журнал*. 2006. Т. 27. № 2. С. 113-123.
2. Майленова Ф. Выбор и ответственность в психологическом консультировании. М. : КСП+, 2002. 416 с.
3. Водопьянова Н. Психодиагностика стресса. СПб. : Питер, 2009. 336 с.
4. Рисинець Т. Особистісні ресурси як фактор вибору копінг-стратегій майбутніми психологами. *Вісник Національного університету оборони України*. 2013. Вип. 1. С. 280-287.
5. Коцар А. Особистісні ресурси подолання складних життєвих ситуацій: гендерний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Психологія. 2013. № 1046. Вип. 51. С. 106-109.
6. Штепа О. Опитувальник психологічної ресурсності особистості: результати розробки й апробації авторської методики. *Проблеми сучасної психології*. 2018. Вип. 39. С. 380-399.

Надія Павлик

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальних технологій
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

АНАЛІЗ ОРГАНІЗАЦІЇ НЕФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Актуальність вивчення наявного досвіду організації неформальної освіти в Україні визначається потребами систематизації наявних практик і проєктів задля виявлення основних тенденцій становлення неформальної освіти в Україні; вивчення стану, цінностей та теоретичних підходів організації неформальної освіти; розробки методичних рекомендацій щодо використання та поширення наявного досвіду.

Загалом, сфера неформальної освіти в Україні активно почала розвиватися на початку XXI століття. Це було детерміновано низкою соціальних і освітніх змін: розширенням доступу до запозичення результативних форм освіти розвинених країн; активізацією діяльності третього сектору, зміною цільової (розвиток громадянської активності) та аксіологічної (права людини як вихідні цінності) складових освітньої політики; пошуком шляхів залучення дискримінованих і соціально виключених категорій населення до процесу прийняття рішень; спрямованістю освітньої системи на євроінтеграцію.

Інтенсифікація упровадження освітніх інновацій у педагогічній практиці призвела до зростання інтересу науковців щодо теоретичного осмислення сутності та змісту неформальної освіти та пошуку шляхів її застосування. Зокрема, у дослідженнях В. Давидової спроектовано теоретичне підґрунтя та сутність неформальної освіти як компоненту освітньої системи та особливого соціоосвітнього явища [1], О. Жихорської визначено специфіку інтеграції формальної та неформальної освіти у процесі професійної підготовки [2], В. Заярної проаналізовано доробок сучасних українських науковців щодо розвитку сфери неформальної освіти [3], Р. Преснер описано неформальну освіту як особливу форму освіти дорослих у межах післядипломного навчання [4], Ю. Шустак охарактеризовано нормативно-правове поле становлення неформальної освіти [5].

Водночас, набуваючи актуальності у площині теоретичних досліджень, неформальна освіта ще не вивчалася з точки зору поширення практик та проєктів її упровадження в Україні. Тому метою нашої статті є аналіз досвіду неформальної освіти в Україні з метою виділення основних тенденцій і закономірностей її становлення.

Задля можливості досягнення поставленої мети й забезпечення об'єктивності зібраної інформації нами протягом 2017 року було ре-

алізовано проєкт зі збору та публікації Каталогу кращих практик і проєктів організації неформальної освіти у навчальних закладах України, у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Основними цілями видання було поширення ідей неформального навчання молоді, обмін досвідом додаткової соціальної освіти, можливість популяризувати неформальні форми навчання як основи розвитку громадянського суспільства в Україні.

Запрошення до обміну досвідом були розміщені на громадських веб-ресурсах, у соціальній мережі Фейсбук та через цілеспрямовану розсилку у ВНЗ України. У результаті було зібрано 24 проєкти неформальної освіти, представлені у Каталозі [6]. Видання представлено авторськими розробками 37 науковців і практиків із різних регіонів України (Бердичів, Вінниця, Житомир, Запоріжжя, Київ, Конотоп, Ніжин, Слов'янськ, Старобільськ, Харків, Умань та ін.).

Аналіз досвіду здійснювався на двох рівнях: зовнішньому (організаційному) та внутрішньому (змістовому).

Зовнішній (організаційний) аналіз практик неформальної освіти здійснювався через оцінку виділення та опису агентами та провайдерами неформальної освіти основних діяльнісних компонентів. А саме, розглядаючи процес організації неформальної освіти як особливий вид педагогічної діяльності, ми виділяємо у його структурі мотиваційний, цільовий, організаційний, операціональний і результативний компоненти.

Охарактеризуємо одержані результати.

Мотиваційний компонент представленого у Каталозі досвіду відображає спрямованість освітніх проєктів на забезпечення певних потреб і інтересів їх учасників. Варто відзначити, що при описі досвіду неформальної освіти дослідники мало звертають увагу на аналіз та розкриття мотивації учасників до участі. Зокрема, часто опис мотивації відсутній або відображається узагальнено як соціальні потреби (запити суспільства). Це може відобразити дві тенденції сучасного стану неформальної освіти:

1. при її організації агенти і провайдери керуються власними науковими або професійними інтересами без аналізу індивідуальних потреб учасників;

2. у педагогічній діяльності наразі відсутні дослідження, спрямовані на вивчення мотивів участі різних категорій учасників у неформальних освітніх проєктах.

Ми пояснюємо цю тенденцію саме початковістю розвитку неформальної освіти як інновації в українській теорії та практиці, коли першочерговими запитаннями у організаторів є пошук саме організаційних форм навчання, виховання, розвитку (тобто відповідь на питання

«Як?»). Можна спрогнозувати, що у процесі розвитку неформальний освітній сектор почне стратифікуватися залежно від індивідуальних запитів учасників внаслідок набуття більш широкого, всеохоплюючого та доступнішого характеру. Також можна сформулювати висновок про необхідність і перспективність наукових розвідок провідної мотивації учасників неформального навчання.

Водночас, деякі розробники проектів специфікували мотиваційні потреби учасників, як-от: потреби адаптації, комунікативні потреби, потреби у безпеці, професійні потреби, творчі потреби. Означені проекти характеризуються спрямованістю на конкретні групи учасників (а не на загал) – наприклад, люди із інвалідністю, студенти або фахівці певних спеціальностей, тощо. Тобто, специфікація учасників неформального навчання дозволяє конкретизувати організаторам потреби, на задоволення яких воно спрямоване.

Цільовий компонент аналізованого досвіду представлений у всіх проектах, більшість авторів охарактеризували його як визначальний стосовно вибору змісту неформального навчання. Контент-аналіз означених авторами цілей неформальної освіти дозволяє охарактеризувати їх через виділення узагальнених характеристик (у порядку спадання смислових навантажень):

- формування компетентностей, професійне зростання, популяризація певних ідей – по 16,67% проектів;
- виховання культури, набуття досвіду, створення спеціальних умов – по 12,5% проектів;
- особистий розвиток, корекція психологічних станів, розвиток активності – по 8,33% проектів;
- оволодіння грамотністю, науковий розвиток – по 4,17% проектів (у сумі 120,83%, оскільки окремі проекти містили багатокomпонентну мету).

Таким чином, на сучасному етапі першочерговою функцією неформальної освіти виступає саме навчальна; далі, за рейтингом – виховна, психологічна, просвітня.

Організаційний компонент представлених проектів і практик відображає етапи та напрями реалізації неформальної освіти або форми її організації. Основними етапами організації неформальної освіти авторами виділено підготовчий, практичний і результативний. Напрями організації освіти достатньо різноманітні та залежать від рівня упровадження й системності досвіду. Із форм організації неформального навчання найбільш популярними є тренінги, що дозволяють індивідуалізувати процес набуття учасниками досвіду через забезпечення зворотнього зв'язку. Частина проектів організовує неформальне навчання згідно з педагогічною концепцією «рівний – рівному», яка

сприяє створенню сприятливої психологічної атмосфери внаслідок відсутності ієрархічності й авторитарності.

Операціональний компонент відображає реалізовані у проєктах методи неформальної освіти. Переважна більшість описаних методів є груповими, що, на нашу думку, дозволяє оптимізувати ресурсозатратність освітньої діяльності. Водночас, у Каталогі представлено 2 проєкти із застосуванням індивідуальних методів роботи і 2 – із методами роботи у громаді. Тобто, у неформальній освіті зберігається тенденція до використання групових форм і методів навчання, як і у формальній системі освіти. Однак більшість авторів проєктів пояснюють цю тенденцію не стільки ергономічністю витрат, скільки наявністю комунікативного освітнього середовища, яке додатково сприяє соціалізації та інтеграції учасників.

Результативний компонент аналізу досвіду спрямований на оцінку авторами ефектів від упровадженої діяльності. Варто зазначити виявлену тенденцію – у представленому досвіді відсутній взаємозв'язок цілей із окресленими авторами результатами освіти. Це, на нашу думку, може свідчити, що на сучасному етапі становлення неформальної освіти переважає спрямованість її агентів і провайдерів власне на процес, а не на результат (тобто діяльність заради діяльності). Іншими можливими причинами виявленої тенденції є:

- нестача у агентів і провайдерів досвіду неформальної освітньої діяльності;
- відсутність апробованих технологій неформального навчання, що гарантували б очікувані результати;
- проєктний (прогностичний) характер окремого представленого досвіду.

Визначена тенденція підтверджується відсутністю описаних авторами критеріїв оцінювання результативності неформальної освіти (за винятком одного проєкту). Тобто, наразі процес упровадження неформальної освіти в Україні носить дослідницький, експериментальний, апробувальний характер. Результати неформального навчання не визнаються і не підтверджуються, що є закономірним наслідком відсутності критеріальної системи їх оцінювання.

Внутрішній (змістовий) аналіз практик неформальної освіти здійснювався нами через аналіз змісту та сутності проєктів за критеріями:

- теоретичні підходи;
- цінності;
- основні процеси;
- систематичність;
- фінансування;
- рівень упровадження.

За рівнями упровадження неформальної освіти у Каталозі представлено проекти:

- міжнародний – 1 (4,17%);
- всеукраїнський (загальнодержавний) – 4 (16,67%);
- регіональний – 1 (4,17%);
- територіальний (місцевий) – 7 (29,17%);
- навчального закладу – 10 (41,67%);
- індивідуальний – 1 (4,17%).

Рівень упровадження проекту корелює із джерелами фінансування: проекти з вищим рівнем упровадження переважно фінансуються за кошти грантодавців. Проекти на рівні навчальних закладів реалізуються за умови використання ресурсів цих закладів і додаткового фінансування не передбачають. Можна зробити висновок, що майже половина описаного у Каталозі досвіду неформальної освіти (41,67%) реалізується без фінансової підтримки, за рахунок ініціативи, доброї волі та власних дослідницьких або громадянських інтересів організаторів. Це, на нашу думку, дозволяє виділити наступну характеристику сучасного стану неформальної освіти в Україні: зростання інтересу до неформального навчання та соціальної активності навчальних закладів спричиняє альтернативний пошук активістами форм його реалізації у системі формальної освіти. Водночас, відсутність фінансування не дозволяє поширити наявний позитивний досвід.

Схожа тенденція виявлена за критерієм систематичності – більшість систематичних і тривалих проектів мають джерело фінансування з боку місцевих громад або грантодавців. Натомість проекти, що реалізуються із власної ініціативи агентів освітніх змін, не мають фінансової підтримки. Тому можна зробити висновок про те, що упровадження стратегій і механізмів фінансування неформальної освіти дозволить підвищити рівень упровадження та системність змін у наявному авторському досвіді.

Аналіз проектів показав, що основні процеси, використовувані при організації неформальної освіти свідчать про відсутність тотожності між термінами «неформальна освіта» і «неформальне навчання» в українській теорії та практиці (хоча в англомовній літературі їх часто використовують синонімічно). В організації неформальної освіти агенти і провайдери віддають перевагу процесам спілкування, просвіти, пізнання, організації взаємодії, виховання. Таким чином, на сьогодні неформальна освіта не є джерелом передачі знань – швидше організаційною умовою формування певних рис особистості через спілкування та інформування. Це, на нашу думку, може характеризувати неготовність на сучасному етапі до визнання

навчальних результатів неформальної освіти у сфері професійної або загальноосвітньої підготовки учасників. Ми визначаємо це як тенденцію до знецінювання результатів неформальної освіти, яка й досі не розглядається як самостійний альтернативний спосіб навчання, а лише як засіб додаткового навчання для оволодіння психологічними та соціальними компетентностями.

Таким чином, сьогодні процес становлення неформальної освіти характеризує діалектичний закон взаємного переходу кількісних змін у якісні – поступове розширення досвіду організації неформальної освіти у середовищі навчальних закладів дозволить поступово провайдерам деталізувати очікувані результати, ціннісні та методологічні засади, кристалізувати ефективний досвід, розширити коло учасників та залучити фінансування.

Основними тенденціями становлення практики організації неформальної освіти в Україні вважаємо:

- у неформальній освітній діяльності наразі відсутні практичні дослідження, спрямовані на вивчення мотивів участі різних категорій учасників у неформальних освітніх і соціальних проектах;
- у процесі організації неформальної освіти агенти і провайдери керуються власними науковими або професійними інтересами без аналізу індивідуальних потреб учасників;
 - визначальною функцією неформальної освіти виступає саме навчальна; далі, за рейтингом – виховна, психологічна, просвітня.
 - у неформальній освіті переважає використання групових форм і методів навчання, що відтворює тенденцію організації формальної системи освіти; однак мотивація до вибору таких організаційних форм різна – у формальній освіті це пояснюється ергономічністю витрат, а у неформальній – наявністю комунікативного освітнього середовища соціалізації й інтеграції учасників;
 - у використаному для аналізу досвіді відсутній визначений авторами взаємозв'язок цілей із окресленими очікуваними результатами упровадження освітніх проектів, що свідчить про спрямованість усіх суб'єктів неформального освітнього простору переважно на процес, а не на результат;
 - відсутність апробованих технологій неформального навчання, що забезпечували б досягнення очікуваних результатів;
 - проектний (прогностичний) характер більшості представленого авторами досвіду, що зумовлюється нестачею фінансування неформальних освітніх проектів;
 - знецінення практичних результатів неформальної освіти, зведення її до розуміння додаткового навчання для оволодіння психологічними та соціальними компетентностями.

На сьогодні процес упровадження неформальної освіти в Україні носить дослідницький, експериментальний, апробувальний характер; відсутні єдині стандартизовані вимоги до цілепокладання й оцінювання результатів у сфері неформальної освіти; у процесі організації провайдери послугуються власним баченням технологізації освітньої діяльності.

Перспективами подальших досліджень вважаємо розробку комунікативних кампаній для різних цільових груп із популяризації неформальної освіти як ефективного інструменту соціально-педагогічної діяльності та інформування громадськості щодо цілей, цінностей та можливостей неформального навчання.

1. Давидова В. Неформальна освіта дорослих у навчальних гуртках Швеції : автореф. дис. ... канд. пед. наук. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. 20 с.

2. Жихорська О. Сутність інтеграції видів освіти у підготовці навчально-допоміжного персоналу ВНЗ. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. №4 (25). С. 193–199.

3. Заярна В. Проблема неформальної освіти дітей і молоді в ЄС у контексті дослідницьких тенденцій української педагогічної науки. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (34). Issue: 69. С. 39–41.

4. Преснер Р. Форми освіти дорослих у системі післядипломного навчання. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2016. Вип. 15. С. 408–413.

5. Шустак Ю. Неформальна освіта дорослих у нормативно-правовому полі України. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогічні науки. Вип. 2. Бердянськ : БДПУ, 2016. С. 233–239.

6. Каталог кращих практик і проектів організації неформальної освіти : [у навчальних закладах України; у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери / [кол. авт.] за заг. ред. Надії Павлик, Віри Яценко]. Випуск 1. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2017. 84 с.

Світлана Матвієнків

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

Назар Головчинський

студент 5 курсу
Спеціальність 052 Політологія
Факультет історії, політології і міжнародних відносин

ВІЙНА НА СХОДІ УКРАЇНИ: ПЕРЕБІГ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ЗАКІНЧЕННЯ

Актуальність теми полягає в тому, що збройні конфлікти і війни – перманентна світова проблема. Мільйони людей були і, на жаль, зараз є безпосередніми учасниками або жертвами військових дій. Зміна багатопольярного світу біпольярним в умовах глобалізації супроводжується сплеском цілої низки конфліктів, характерною ознакою яких є перехід їх з глобального рівня на регіональний і локальний. Локальні війни і воєнні конфлікти становлять сьогодні одну з основних загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки.

Не оминула ця трагедія і сучасну Українську державу. Вперше у ХХІ столітті держава – постійний член Ради Безпеки ООН, здійснила агресію проти сусідньої держави попри свої зобов'язання щодо підтримання миру та безпеки. Своїми діями Російська Федерація зруйнувала існуючу Ялтинсько-Потсдамську систему міжнародних відносин, що утворилася в результаті переможного завершення Другої світової війни силами антифашистської коаліції. Військова агресія Російської Федерації проти України, анексія Криму та розв'язання війни на Сході держави наприкінці лютого 2014 р. стали серйозним випробуванням для українського народу та Збройних Сил України, яким довелося відновлювати свою боєздатність безпосередньо в ході бойових дій.

В Україні військовою проблематикою займаються такі українські науковці як А. Бандурка, В. Друзь, М. Пірен, А. Ішмуратова, О. Валевський, В. Горбулін, О. Литвиненко, Л. Герасіна, М. Панов, А. Пойченко, І. Бекешкіна, А. Ручка, В. Танчер та ін. Феномен військово-політичного конфлікту досліджують у своїх працях Г. Перепелиця, В. Безрученко, О. Батрименко, І. Іжнін, С. Сірий. Поняття гібридної війни аналізують Ф. Хоффман, О. Загребельний, Є. Магда. Серед науковців, які досліджують особливості війни на Сході України, варто назвати В. Чупрія,

В. Загребельного, В. Буракова та ін. Але військові дії й надалі тривають, і це актуалізує проблематику військового конфлікту на Сході України. Тому метою статті є аналіз війни на Сході України, виділення її особливостей та можливих шляхів закінчення.

Війна на Донбасі – військовий конфлікт, розпочатий російськими загонами, які у квітні 2014 року захопили територію українського Донбасу після «привласнення» Криму та серії проросійських виступів в Україні і проголошення «державних суверенітетів» ДНР та ЛНР. Даний конфлікт має характер міжнародного, а його продовженням стала російська збройна агресія проти України. За географічним масштабом він є локальним і охоплює частини Донецької і Луганської областей України. Попри численні факти участі Збройних сил РФ та докази причетності Росії до війни, офіційно Росія не визнає факту свого вторгнення в Україну, тому з українського боку війна розглядається як неоголошена. Ряд українських політиків називає війну на Сході України «гібридною війною» Росії проти України. Юридично на сході України триває Антитерористична операція, яка з 2018 року має назву Операція Об'єднаних Сил. Російська влада неодноразово заявляла про своє неприйняття Антитерористичної операції й вимагала її припинення та початку переговорів з бойовиками.

Щоб з'ясувати, як все відбувалося, варто пригадати хронологію подій та їх вплив на внутрішню і зовнішню політику України. З березня 2014 року у Донецькій та Луганській областях почалися антиурядові протести. На початку квітня протестувальники захопили адміністративні будівлі у Луганську та Донецьку і проголосили утворення Луганської і Донецької народних республік. 6 квітня 2014 року в Донецьку у результаті мітингу прибічників федералізації України та приєднання до Росії була захоплена будівля обласної адміністрації. Спроби взяти та утримати її сепаратисти неодноразово робили й раніше – починаючи з 1 березня, проте цього разу представникам самопроголошеної «молодої республіки» вдалося надовго там утриматися. Цього ж дня в Луганську була захоплена будівля місцевої СБУ, де зберігалася значна кількість зброї. 7 квітня, у зв'язку з цими подіями, виконувач обов'язків Президента України Олександр Турчинов оголосив про створення спеціального антикризового штабу, а вже через тиждень ним було введено в дію рішення РНБО «Про негайні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», що і стало початком військових дій на Сході України, відомих як Антитерористична операція [1].

12 квітня озброєна група бойовиків на чолі з колишнім російським військовим Ігорем Гіркіним захопила місто Слов'янськ на Донеччині. 13 червня бійці батальйону «Азов» після швидкої операції вибили бойо-

виків з Маріуполя. 5 липня сили АТО взяли під контроль Слов'янськ, Краматорськ та кілька інших міст Донбасу, проте бойовики Гірка зуміли відійти до Донецька. Військові намагалися взяти під контроль кордон цих двох областей з Росією, проте позиції силовиків розстрілювали з артилерії. Українська сторона стверджувала, що це робили з російського боку кордону, а Росія цю інформацію заперечувала.

До середини серпня 2014 року сили АТО звільнили значну частину контрольованої бойовиками території і майже завершили відмежування Донецька і Луганська від російського кордону. 17 липня над підконтрольною бойовикам частиною Донецької області збили літак рейсу МН17 малайзійських авіаліній, внаслідок чого загинуло майже 300 людей. Ця подія суттєво вплинула на сприйняття конфлікту у світі.

Проте наприкінці серпня значні сили бойовиків, а за твердженням Києва, і російських військ, зайшли до України та розбили українські війська в «ловиському котлі» на південь від Донецька. Сили проросійських бойовиків захопили прикордонне місто Новоазовськ на Азовському морі, але наступ на Маріуполь був зупинений. Після важких боїв українські війська частково були розбиті, а 5 вересня у Мінську були підписані угоди щодо припинення вогню й встановлення лінії розмежування. Перемир'я регулярно порушували, сторони звинувачували одна одну в обстрілах, а в середині січня бойовики перейшли в наступ, захопили частину Донецького аеропорту й місто Вуглегірськ біля Дебальцевого.

3 серпня 2014 року Росія почала направляти на Донбас гуманітарні конвої. Перший з них заїхав до України 22 серпня, якраз коли починав утворюватися «ловиський котел». Конвої не було погоджено з Червоним хрестом та ОБСЄ, їхній вміст оглядали тільки російські прикордонники. Українська сторона стверджувала, що в них перевозиться, окрім харчів, також військове обладнання для сепаратистів, але Росія це заперечувала. За даними ОБСЄ, в Україну заїхало 13 таких гуманітарних конвоїв, але МНС Росії вказувала на 12 конвоїв і плани організувати наступний.

Згідно з інформацією ООН, станом на початок лютого 2015 року, за час конфлікту загалом загинуло 5 358 людей (298 з рейсу МН17), поранено 12 235. Майже мільйон біженців покинули зону конфлікту і вийшли на іншу територію України. Ще 600 тисяч поїхали в інші країни, зокрема, 400 тисяч – до Росії [2].

У серпні 2017 року йшли постійні локальні бої, які дещо стихли перед початком вересня. Мало не щодня в ЗМІ (українських та закордонних) були повідомлення про обстріли, поранених та вбитих. Так, станом на 30 серпня 2017 року протягом одного дня був 21 обстріл зі сторони ОРДЛО (окремі райони Донецької і Луганської областей).

У 2018-2019 роках воєнні дії на Сході України продовжуються, приносячи все нові і нові жертви у лавах Збройних Сил України. Незважаючи на міжнародні договори, домовленості та перемовини Російська Федерація продовжує вести бойові дії проти України, зокрема підтримуючи бойовиків так званих самопроголошених ДНР та ЛНР. РФ нехтує міжнародним правом, яскравим прикладом чого було те, що 25 листопада 2018 року Росія скоїла акт агресії проти України у Керченській протоці. Того дня прикордонний корабель РФ протаранив буксир українських військових. Це трапилось, коли 3 українські військові судна законно перейшли з порту Одеси до порту в Маріуполі. У Росії ж заявили, що українські кораблі нібито неправомірно увійшли в тимчасово закриту акваторію територіального моря РФ і прямували до Керченської протоки. Після нападу українські судна продовжували рухатись до Маріуполя, проте під час виходу з Керченської протоки прикордонні судна РФ почали стріляти по українських кораблях. Внаслідок цього 6 українських військових моряків зазнали поранень. Росія захопила 2 українських судна та взяла в полон 24 моряки, яких згодом арештували в окупованому Криму та вивезли до московських СІЗО. Усі українські моряки заявляли слідству, що є військовополоненими. Адвокати українських моряків прогнозували, що суд над полоненими в Росії почнеться не раніше, ніж через рік. Проте бранців тримали під вартою та продовжували терміни арештів [3].

Крім воєнних дій, Росія активно проводить інформаційну війну проти України, тракуючи по-своєму ті чи інші події і дезорієнтуючи суспільство. Переважна більшість провідних міжнародних і вітчизняних політологів, воєнно-політичних експертів, військових спеціалістів та аналітиків поділяють думку, що це є частиною неоімперської «гібридної політики» Росії, яка розв'язала і зараз продовжує проти України так звану «гібридну війну». Її особливістю є ведення агресивних військових дій незаконними (неформальними) збройними формуваннями з одночасним використанням широкого спектра політичних, економічних (в т. ч. енергетичних і торговельно-економічних), а також інформаційно-пропагандистських заходів, з яких, як правило, вона починається і які її супроводжують впродовж усього періоду військових дій. Провідні експерти Заходу небезпідставно називають її також «війною нового покоління» або «війною нової генерації». Російська стратегія спрямована, перш за все, проти слабких сторін України і Заходу (США/НАТО), а не проти їх сили.

Війна нового покоління відрізняється, на думку експертів американського дослідницького Фонду «Потомак», «...тим, що вона поєднує в собі приховану підтримку державою-агресором незаконних збройних формувань з її безпосереднім, повноцінним (навіть з еле-

ментами хизування) втручанням на всіх її етапах та у всіх формах» [4]. Окремі аспекти цієї стратегії використовувалися раніше в Чечні, Молдові та Грузії, але в Україні цю стратегію Росія одночасно і тестує, і вдосконалює.

Для подолання кризи потрібно в першу чергу домовитися про припинення збройного протистояння та розробити дорожню карту. Для цього пропонується женевський чи нормандський формат переговорів. Одним із кроків щодо врегулювання війни на сході України були так звані Мінські домовленості, підписані на початку вересня 2014 року з метою завершення збройного конфлікту на сході України.

Женевський формат переговорів (Україна, Росія, ЄС та США) є форматом за участю усіх провідних глобальних гравців. Нормандський формат передбачає участь України, Росії, Німеччини та Франції і виключає США, переводячи дискусії щодо врегулювання конфлікту з геополітичного на регіональний рівень. На цьому рівні менше геополітичної конкуренції, що унеможливує повною мірою розгляд питань оновлення архітектури міжнародної безпеки, ролі та місця всіх сторін конфлікту у світових процесах співробітництва та інтеграції.

Мінські домовленості виявилися способом часткової деескалації конфлікту на сході України, але не спромоглися його остаточно врегулювати. Крім цього, повернення Донбасу на умовах спотвореної імплементації мінських домовленостей призведе до «боснізації» України з подальшим наростанням внутрішньої конфліктності та закрие для нас перспективи євроатлантичної інтеграції [5].

На думку українського науковця В. Горбуліна є п'ять сценаріїв подальшого розвитку військового конфлікту.

Сценарій тотальної війни можливий за умови прийняття керівництвом Росії рішення про початок відкритої воєнної агресії з метою отримання сухопутного коридору в Крим чи доступу до свого воєнного контингенту в Придністров'ї. Україна буде позбавлена можливості врегулювати конфлікт у Донбасі мирним шляхом і буде змушена захищати свою незалежність, використовуючи всі наявні ресурси.

Сценарій «відтинання» або «стіни» передбачає остаточно відмову України від окупованих територій і повний розрив з ними. Подальша історична доля цих територій цікавитиме Україну лише з точки зору забезпечення її власної безпеки. Можливість реалізації цього сценарію базується на наявності значного ментального розриву між певною частиною жителів тимчасово окупованих районів Донбасу та більшістю українського суспільства.

Сценарій «сателітності» передбачає пошук способів сепаратного миру з Росією на вигідних для неї умовах, нехтування інтересами західних партнерів, визнання автономії Донбасу, відмова від повернення

Криму. Такого стибу примирення позбавить зовнішню політику Української держави значної частини незалежності та прив'яже її історичну долю до історичної долі Росії.

Четвертий сценарій – «заморожування» конфлікту. Він полягає в «заморожуванні» конфлікту за зразком Придністров'я, Абхазії, Південної Осетії. В такому рішенні зацікавлена Росія, частина країн Євросоюзу і найбільш конформістські та проросійські верстви європейського суспільства. Сутність такого врегулювання полягає в тому, що постраждали в результаті конфлікту райони, так звані «ДНР» і «ЛНР», залишаються у складі України, можливо, на умовах надання їм особливих владних повноважень. За оцінкою В. Горбуліна, реалізація цього сценарію відповідає інтересам як Росії, так і ЄС, але не Україні.

Сценарій «ні війни, ні миру» або «обмеженої війни та перманентних переговорів» передбачає обмежену і стримуючу війну проти Росії та колабораціоністів на сході з метою завдати їм якомога більше демотивуючих втрат, постійний переговорний процес, без остаточного фіксування результатів. На думку В. Горбуліна, такий сценарій робить можливим досягнення максимального результату з найменшими жертвами, хоча й потребує багато часу, вміння і терпіння [6].

Як ще один сценарій можна розглядати євроатлантичний вибір України і вступ до НАТО. На думку Г. Яворської, це один із виходів збереження Української держави. Адже НАТО – одна з найдієвіших організацій щодо захисту територіальної цілісності та незалежності держав, які входять до його складу. Північно-Атлантичний альянс діє за принципом один за всіх і всі за одного і, якщо здійснюється агресія проти однієї з держав-членів альянсу, то це агресія проти всіх держав, які входять до нього. За всю історію існування організації ще не було здійснено військових дій проти держав-членів Північно-Атлантичного союзу. Тому Україна, ставши НАТО, забезпечить захист своєї територіальної цілісності та незалежності, національних, економічних, культурних інтересів і зовнішньополітичних орієнтацій [7].

Отже, сучасна Україна вступає у новий період Новітньої історії, і одна з вирішальних подій в період незалежності України – Російсько-Українська війна – впливає не тільки на відносини між Україною та Росією, а й на міжнародні відносини загалом. Це актуальна зовнішньополітична проблема не тільки для України, а й для всього світу.

Щоб повернути втрачені території та відновити свій суверенітет, Україні потрібно вже сьогодні докласти максимум зусиль як всередині країни, так і на міжнародному рівні: посилювати просвітницьку і роз'яснювальну роботу, переконати все суспільство та міжнароду

спільноту в тому, що Донбас і Крим є тимчасово окупованими Росією територіями України, від яких вона за жодних обставин не відмовиться, і рано чи пізно поверне до свого складу.

1. Три роки війни на Донбасі: ключові події АТО. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/04/06/infografika/bezpeka/try-roky-vijny-donbasi-klyuchovi-podiyi-ato> (дата звернення: 08.05.19).

2. Червоненко В. Війна на Донбасі у цифрах, фактах і перемир'ях. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/02/150205_donbas_ato_total_summary_vc (дата звернення: 08.05.19).

3. Захоплення українських моряків: у НАТО зробили важливе звернення до РФ. URL: https://24tv.ua/zahoplennya_ukrayinskih_moryakiv_u_nato_zrobili_vazhlive_zvernennya_do_rf_n1096711 (дата звернення: 08.05.19).

4. Радковець Ю. Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2107122-gibridna-vijna-rosii-proti-ukraini-uroki-ta-visnovki.html> (дата звернення: 08.05.19).

5. Чупрій Л. В., Загребельний О. В. Стан і сценарії розв'язання військово-політичного конфлікту на сході України в контексті подолання агресії Росії. *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / Упор. П. Гай-Нижник. К. : «МП Леся», 2016. С. 270–271.

6. Горбулін В. П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-klyuchoviy-instrumentosiy-skojigeostrategiyi-revanshu-.html>. (дата звернення: 08.05.19).

7. Яворська Г. Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі. *Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України*. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/421/> (дата звернення: 08.05.19).

Людмила Горохова

кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та політології
Житомирський державний університет імені Івана Франка

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ВІД ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ ДО ПРАКТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ЖИТОМИРЩИНИ)

Пріоритетними напрямками державної політики України в сучасних умовах є децентралізація влади та стимулювання регіонального розвитку. Обумовлене це реформою, яка розпочалася з 2014 року. Стимулами керуватися європейськими критеріями та стандартами публічного управління були не лише бажання, а й необхідність України вступити до Європейського Союзу. Важливим чинником зазначеної реформи є усвідомлення, що на місцях краще орієнтуються в локальних проблемах і ефективніше можуть використати кошти на їх вирішення.

Саме тому децентралізація передбачає передачу не тільки повноважень, а й фінансового забезпечення їх реалізації та відповідальності за виконання від центральної влади органам місцевого самоврядування (ОМС). А метою реформування місцевого самоврядування є наближення влади до мешканців, а мешканців – до влади задля підвищення доступності та якості освітніх, медичних, культурних, адміністративних, комунальних і соціальних послуг, які отримують мешканці громад.

Стан та перспективи впровадження реформи децентралізації в Україні досліджують такі вітчизняні науковці як Р. Білик, О. Васильєва, Г. Гичка, О. Гутуров, Л. Мармуть, М. Корнієнко, В. Куйбіда, А. Лелеченко, Н. Павліха, Р. Плющ, А. Ткачук, С. Телешун, І. Цимбалюк, Н. Хомюк, І. Ярошенко та інші. У своїх напрацюваннях вони вивчають глобальні та регіональні проблеми економіки в умовах децентралізації, вплив регіональних політичних та економічних чинників на реформування місцевого самоврядування, питання фінансової спроможності ОТГ, філософію діяльності місцевого самоврядування тощо.

Але загальноукраїнський аспект вищезазначеної проблеми потребує наповнення даними аналізу реформування ОМС на місцях, саме тому метою даної статті є моніторинг реформування місцевого самоврядування на Житомирщині – аналіз здійснення реформи децентралізації на регіональному рівні, дослідження досягнень та недоліків області в процесі реформування місцевого самоврядування.

Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, яка була визнана Радою Європи одним із перших кроків щодо проведення реформування місцевого самоврядування було схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів 1 квітня 2014 року [1]. Відтак впродовж 2014-2016 рр. інтенсивно здійснювалася нормотворча діяльність щодо модернізації системи державного управління, зокрема децентралізації влади. Відповідальними за реформу на загальнонаціональному рівні є віце-прем'єр-міністр та Національна рада реформ, яка приймає стратегічні рішення щодо децентралізації влади у різних сферах (в освіті, медицині, соціальному захисті тощо).

Сучасний етап децентралізації та розширення повноважень місцевої влади розпочався ще в 2014 році разом із поверненням України до конституційних засад парламентсько-президентської республіки. Коли 31 серпня 2015 року більшістю у 265 голосів народних депутатів в українському парламенті схвалено зміни до Основного закону (Конституції України), в частині децентралізації концептуальними стали такі положення:

- впровадження трирівневої системи адміністративно-територіального устрою – область, район, громада з повсюдністю місцевого самоврядування;
- передача 3 функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня;
- розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності і наділення саме громад максимально широким колом повноважень;
- чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами (у тому числі й через їх участь в загальнодержавних податках);
- ліквідація державних адміністрацій та створення державних представництв з контролюючо-наглядовими і координаційними, а не виконавчими функціями [2].

Відтак, критерії та стандарти публічного управління європейської спільноти стають дороговказом для представників нашої держави на шляху до вступу в ЄС, оскільки одним із пріоритетів державної політики України стають процеси децентралізації влади та регіонального розвитку. Зокрема, Указом Президента України від 12 січня 2015 року було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» в якій визначено політику у сфері децентралізації, метою якої є «відхід від централізованої моделі управління в державі, забезпечення спроможності місцевого самоврядування та побудова ефективної системи територіальної організації влади в Україні, реалізація у повній мірі положень Європейської хартії місцевого самоврядування» [3].

Зазначений документ передбачав також проведення реформи децентралізації задля створення ефективної, прозорої, відкритої та гнучкої структури публічної адміністрації із застосуванням новітніх інформаційно-комунікативних технологій (е-урядування). Крім того, реалізація положень Стратегії передбачала вироблення та реалізацію цілісної державної політики, спрямованої на суспільний сталий розвиток й адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики, виконання новоствореними системою державного управління і професійним інститутом державної служби окреслених завдань.

Задля реалізації змін на основі Меморандуму про узгодження мети діяльності у впровадженні реформи місцевого самоврядування між Всеукраїнською асоціацією органів місцевого самоврядування «Асоціація міст України» і Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України в кожній області створено Офіси з питань впровадження реформ у сфері місцевого самоврядування, децентралізації повноважень органів виконавчої влади. Останні повинні займатись практичною реалізацією положень законодавства про добровільне об'єднання та створення спроможних ОТГ. Процес добровільного об'єднання територіальних громад передбачає такі кроки: 1) ініціювання ОТГ; 2) підготовка рішень про об'єднання; 3) прийняття цього рішення; 4) утворення ОТГ.

Основними завданнями реформи стали зміна адміністративно-територіального устрою – укрупнення районів, створення громад, об'єднання сіл або селищ. Передбачалося створення близько 1,5 тис. міських та селищних громад, замість 490 районів та 180 міст обласного значення мало бути 120–150 районів [4]. Процес розпочався і триває донині, тому умови його перебігу в Україні потребують постійного моніторингу та обґрунтування, як на рівні окремих ОТГ, так і на регіональному рівні.

Статистичні дані процесів децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування відображаються у щомісячному моніторингу Мінрегіону. Звіти відображають інформацію в чому лідирують, а у чому відстають регіони, як розподіляються і використовуються кошти державної підтримки, що відбувається в секторі медицини, освіти, молодіжної та соціальної політики, адміністративних послуг.

Аналіз статистичних даних підтверджує продовження процесів децентралізації на сучасному етапі розвитку України. У регіонах і на окремих територіях простежуються як демократичний, так і адміністративний види децентралізації. Демократична децентралізація передбачає утворення органів місцевого самоврядування – рад відповідного рівня, що представляють інтереси мешканців певної території, причому між радами різних рівнів відносини субординації відсутні.

Другий – адміністративний вид децентралізації влади полягає в тому, що за державою зберігається право охорони та забезпечення загальнодержавних інтересів, які здійснюються через утворення централізованої системи відповідних органів державного управління на місцях (місцеві державні адміністрації, територіальні підрозділи центральних органів виконавчої влади). Відповідно до зазначених документів формування критеріїв для адміністративно-територіальних одиниць різного рівня устрою держави здійснюється з урахуванням певних вимог, зокрема таких як:

- адміністративно-територіальний устрій складається з трьох рівнів: базового, районного та регіонального);
- територія адміністративно-територіальної одиниці є нерозривною;
- у межах адміністративно-територіальної одиниці не може бути інших адміністративно-територіальних одиниць подібного рівня;
- територія адміністративно-територіальної одиниці базового рівня визначається з урахуванням доступності основних публічних послуг, що надаються на території громади (час прибуття для надання швидкої медичної допомоги в ургентних випадках та пожежної допомоги не має перевищувати 30 хвилин).

Моніторинг Мінрегіону засвідчує, що не зважаючи на те, що на початок 2019 року в країні створено 876 ОТГ, вибори керівних органів, які є передумовою початку їх функціонування, проведено лише у 806 об'єднаних територіальних громадах[5]. Решта очікує на призначення виборів. В частині ОТГ вибори не відбулися через запровадження військового стану в областях їх розташування (45 ОТГ, в яких 2018 року вибори не відбулися), в частині громад виборів не провели через інші суб'єктивні або об'єктивні причини.

Загалом згідно затверджених перспективних планів в Україні має бути створено 1356 ОТГ, які мають поєднати 9702 територіальні громади загальною площею 504,4 тис. кв. км. Станом на 01.07.2019 року в Україні створено 924 ОТГ, з яких 44 об'єднані територіальні громади очікують рішення ЦВК про призначення перших виборів.

Аналіз результатів оприлюднених Мінрегіоном даних дозволив з'ясувати, що до складу об'єднаних територіальних громад, які нині функціонують, увійшли 4277 територіальних громади базового рівня (міста, села, селища), або 39 % усіх територіальних громад країни (не враховуючи окуповані території). У функціонуючих ОТГ проживає 21,1 % усього населення України (без окупованих територій), що становить більш як 8,3 млн осіб. Найбільша частка мешканців ОТГ у Житомирській (65, 1% усього населення області), Тернопільській (58,6 %) і Чернігівській (43,1 %) областях.

Житомирська область у липні 2019 року зайняла лідируючі позиції у рейтингу областей щодо формування спроможних громад. Під час формування рейтингу використовували показники за такими параметрами як: «Кількість населення спроможних громад (Об'єднаних територіальних громад, міст обласного значення)», «Площа спроможних громад (ОТГ, МОЗ)», «Кількість територіальних громад, що не об'єдналися та не приєдналися», а також дані тих міст обласного значення, у яких ще не відбулося приєднання.

Житомирщина також лідирує за площею ОТГ, оскільки за останніми показниками найбільшу частину земель охоплено об'єднаними територіальними громадами в Житомирській області (61,1 % усіх земель області), в той час як у Хмельницькій – 57,1 % і Волинській – 54,6 %. Найменші показники відповідно в Закарпатській – 4,8 % та Київській – 14,1 % областях [6].

Якщо говорити про динаміку змін, то згідно даних Мінрегіону на Полтавщині та Вінничині громади найкраще використовують інструменти співробітництва [5]. На Хмельничині та Тернопільщині обрано найбільше старост. На Волині, Житомирщині та Запоріжжі не залишилося жодного району без ОТГ. На Київщині громади найактивніше приєднуються до міст обласного значення. Також у столичному регіоні найбільше громад перебрали на себе повноваження Держагробудінспекції.

У всіх 23 районах житомирської області утворені ОТГ, а в Народицькому районі – 100 % території займають територіальні громади. У зазначених об'єднаних територіальних громадах із 343 старост 11 є обраними. Нині в області 631 територіальна громада об'єдналася і це становить 67,7 % площі, проте ще 228 територіальних громад (31,5 % від загальної кількості рад базового рівня) залишаються неприєднаними. Тому залишаються проблеми, які потрібно обговорювати і розв'язувати.

У 2019 році Житомирщина отримала державну фінансову підтримку у розмірі 686,8 млн грн за 3 програмами: ДФРР (державне фінансування регіонального розвитку), субвенція ОТГ та субвенції на сільську медицину. Попри те, що виділених коштів недостатньо для реалізації поставлених завдань, у Житомирській області створено 4 госпітальні округи і 4 госпітальні ради, 61 опорний навчальний заклад, з них 41 – в ОТГ (52 % закладів освіти перебувають в управлінні РДА, а 48 % – в управлінні ОМС) [5].

47 ОТГ Житомирщини прийняли у комунальну власність 304 загальноосвітні навчальні заклади. Нині на території Житомирщини функціонують 36 Центрив надання адміністративних послуг. 1 з ОТГ регіону отримала повноваження у сфері архітектурно-будівельного контролю, що становить 5 % ОМС області. 28 ОТГ Житомирщини отрима-

ли у комунальну власність 45 тис. га земель сільськогосподарського призначення, що дасть можливість громадам визначати яким чином використовувати землі для зміцнення позицій і розвитку громад. Державна фінансова підтримка теж сприяє покращенню позицій ОТГ. Так, на розвиток громад та розбудову інфраструктури у 2018 році державою виділено 44 млн грн на соціально-економічний розвиток окремих територій та 38,4 млн. грн. коштів від митного експерименту на розбудову дорожньої інфраструктури регіону.

Регіон має також субвенції на забезпечення будівництва, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування місцевого значення, вулиць і доріг комунальної власності у населених пунктах. Крім цього, Житомирщина отримала:

- 164,7 млн. грн. інфраструктурної субвенції ОТГ на реалізацію близько 200 проектів;
- 228,1 млн. грн. коштів державного фонду регіонального розвитку;
- 11,7 млн. грн. коштів на будівництво футбольних полів;
- 194,6 млн. грн. субвенції на здійснення заходів, спрямованих на розвиток системи охорони здоров'я у сільській місцевості [5].

Аналіз статистичних даних і безпосереднє вивчення ситуації дозволили з'ясувати, що децентралізація передбачає не лише такий спосіб визначення й розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня, а й необхідність забезпечення широкої участі громадян в управлінні справами держави й суспільства в цілому. Передача управління справами зацікавленим у цьому особам або їх представникам є прикладом демократичних переваг децентралізації. Як зазначає В. Гройсман, держава, віддаючи повноваження місцевим органам управління, не втрачає свого центрального значення, а навпаки отримує можливість вибудовування більш стрункого й ефективного організму соціального управління [7, с. 29].

Дійсно, саме на місцевому рівні у людей є можливість безпосередньо впливати на прийняття рішень щодо покращення рівня їхнього життя, що не лише засвідчує втілення теоретичних основ демократії в практичну площину, а й надає потужний імпульс розвитку демократичних процесів у всьому суспільстві. Відтак, ефективність впровадження консолідованої демократії буде залежати не тільки від конструктивної діяльності Верховної Ради, Президента й уряду в зовнішній і внутрішній політиці та тісної співпраці України з євроатлантичними структурами, а й від формування громадянського суспільства.

Отже, як засвідчує практичний досвід Житомирщини та статистичні показники Мінрегіону, основоположним завданням децентраліза-

ції влади в Україні повинне бути формування демократичної моделі управління, зорієнтованої на посилення ролі територіальних громад. Створення в межах Житомирської області 631 ОТГ дозволило отримати не лише значний обсяг владних повноважень та контроль над власними справами, а й фінансову автономію муніципальних утворень, головним джерелом доходів яких є податки в розмірах визначених громадою й державна фінансова допомога.

Проте проведення реформи децентралізації влади з реальною передачею повноважень місцевому самоврядуванню поруч із позитивними результатами має низку проблем, ризиків та перешкод, які стануть предметом наших подальших досліджень. Вони, зокрема, виступають у сфері охорони здоров'я (підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості), у сфері освіти (створення опорних шкіл в областях, передача загальноосвітніх навчальних закладів в управління ОМС), у сфері архбудконтролю тощо.

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 12.07.2019).

2. Проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади)» від 1 липня 2015 р. № 2217а. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55812 (дата звернення: 10.07.2019).

3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року. № 5/2015. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 10.07.2019).

4. Коліушко І. Страх втратити владу і страх її взяти. URL: <https://zbruc.eu/node/32313> (дата звернення: 10.07.2019).

5. Моніторинг процесу децентралізації влади в Україні. URL: https://storage decentralization.gov.ua/uploads/library/file/425/Моніторинг__10.07.2019.pdf (дата звернення: 16.07.2019).

6. Децентралізація: коротко про головне. URL: <http://cost.ua/news/698-detsentralizatsiya-korotko-pro-holovne> (дата звернення: 16.07.2019).

7. Гройсман В. Процеси централізації та децентралізації в сучасному державному управлінні. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 2 (25). С. 26–37.

Анастасія Гладищук

студентка 3 курсу
Спеціальність 052 Політологія
історичний факультет
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ЕВОЛЮЦІЯ ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ФРЕЙМ» І ЙОГО ЗМІСТОВНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

Науковий керівник:
доцент,
доктор політичних наук
Сергій Рудницький

Аналіз політичного життя неможливий без розуміння того, що дійсно стоїть за деклараціями політичних акторів. З цією метою використовується аналіз політичного дискурсу, а одним з методів його дослідження є аналіз фреймів чи фреймінгу. Для аналізу фреймів необхідно визначитися зі змістовним навантаження базового поняття «фрейм».

Слово «фрейм» вперше з'являється у 70-х роках ХХ століття. Спершу поняття вживали лише західні науковці, серед яких І. Гофман, М. Мінський, Г. Бейтсон, Р. Етман, Д. Шойфеле, Б. Парр та інші. Значно пізніше почали використовувати поняття фрейм в Росії такі дослідники, як В. Вахштайн, Н. Пономарев, А. Скрипнікова, А. Плисецька, К. Філімонов, В. Філапова, К. Петрова. В Україні фреймом займалися О. Коляденко, В. Шусть О. Дудчак, С. Лазарев та інші.

Зрозуміло, що протягом цього часу склалося багато трактувань цього поняття. Так, соціолог І. Гофман визначав фрейм як ситуативні схеми, М. Мінський фреймом вважав певну структуру даних, а для Г. Бейтсона фрейм виступав системою можливих інтерпретацій певної ситуації. Попри активне використання поняття в різних науках і різними науковцями, цілісного опису змістового навантаження поняття «фрейм» у працях вище згаданих дослідників немає. Тому метою статті є комплексне висвітлення змістовного навантаження поняття «фрейм» і представлення еволюції його трактування.

Слово «фрейм» походить з англійської мови і дослівно означає каркас, корпус, конструкцію. В наукових дослідженнях цей термін позначає стійку когнітивну структуру, рамку, осередок або ментальний образ, що містить певну інформацію.

Фрейм як науковий термін привернув увагу соціологів та психологів з кінця 70-х років ХХ ст., вслід за соціологами і психологами термін зацікавив лінгвістів, музикознавців, теоретиків штучного інтелекту, до-

слідників політики і громадських рухів. Почалася розробка теорії фреймів в спеціальних наукових галузях.

Основоположником методології фреймінгу як процесу використання фреймів прийнято вважати соціолога І. Гофмана. Він у своєму есе «Frame Analysis» (1974 р.) трактував фрейм і як синонім слова «ситуація», і як синонім сполучення «визначення ситуації». Дослідник стверджував, що у випадку появи в індивіда інформації про певну подію його реакція швидше за все буде обмежена рамками або схемами інтерпретації – «первинними рамками». Вчений розумів фрейми як стереотипні інтерпретаційні схеми, що формують ставлення учасників комунікації до дійсності і визначають їх поведінку в даній ситуації.

Майже одночасно з Гофманом у 1975 році фрейми почав розглядати американський вчений М. Мінський. Він вводить поняття фрейму в теорію штучного інтелекту і трактує його як статичну інформаційну структуру – сукупність певним чином структурованих даних, що служать для репрезентації стереотипних контекстів. Фрейм М. Мінського являє собою якусь інформацію, на основі якої людина буде прогнозувати, з якою співвідносить свою поведінку. Процес мислення людини заснований на наявності в його пам'яті великого набору різноманітних фреймів, з якого при необхідності відбирається відповідний.

Теорії Гофмана і Мінського стали фундаментом для нових теорій, що почали з'являтися з 80-х років 20 століття в соціології суспільних рухів у контексті критики парадигми мобілізації ресурсів і «повернення ідеї» у вивчення суспільних рухів. З того часу поняття фреймінгу як процесу використання фреймів стало концептуалізуватися дослідниками як динамічне зовнішнє конструювання символів і значень [1, с. 7].

У 1980 Т. Гітлін стверджував, що фрейм – це «принципи відбору, акцентування і уявлення матеріалу, які опираються на негласні теорії про те, що існує, що відбувається і що має значення». У 1982 р. Ч. Філмор запозичує ідеї фрейм-підходу М. Мінського для побудови лінгвістичної концепції фреймової семантики. Він визначає фрейм як «когнітивну структуру схематизації досвіду» [2, с. 30].

З 1987 року почало поширюватися визначення соціологів У. Гемсона і Ф. Модільяні. Вони розуміли фрейм як ключову ідею комунікаційного тексту, що розкриває суть і зміст сюжету інформаційного повідомлення. При цьому дана центральна сюжетна лінія зазвичай містить в собі також артикуляцію проблемної ситуації, кращі способи її вирішення і визначені моральні судження» [2, с. 30].

Е. Зерубавель в своїй роботі 1990 року стверджував, що фрейми характеризуються не змістом, а скоріше особливим способом, яким він трансформує сенс змісту. Фрейми визначають не тільки різні, але й окремі області досвіду [3, с. 13-14].

Вивчаючи вибори в Наваррі в 1995 р, Маккомбс, Максвелл, Йамас і Лопез визначали фреймінг як другий рівень формування порядку денного, позначаючи його як «центрообразотворчу, домінуючу ідею для створення смислів подій і явищ і позначення на їх основі проблеми» [4, с. 52].

Після 2000 року фрейм означає одні компоненти повідомлення (або ситуації) і, відповідно, виключає інші, тим самим формуючи систему передумов для інтерпретації повідомлення (за Г. Бейтсоном). У 2008 р. дослідник Лі та його колеги визначили фрейм частиною знань, яка після своєї активації впливає на людське судження, відкидаючи всі інші потенційно доречні фрейми. А у 2011 р. Двора Яноу і Мерлін ван Хульст розглядають фрейм у політичному контексті, стверджуючи, що для дослідників громадських рухів фрейм виступає іменником, а для дослідників політичного світу – дієсловом [5, с. 89].

У СРСР зі зрозумілих причин теорія фрейму стала відомою і почала використовуватися у суспільно орієнтованих науках лише після початку процесу його розпаду на незалежні держави.

У Росії в кінці 1990-х - першій половині 2000-х років Олена Дьякова і Анна Трахтенберг зверталися до окремих складових теорії фреймів, займаючись проблематикою порядку денного. Починаючи з 2007 р серію статей на тему фреймів опублікував в журналі «Соціологічний огляд» Віктор Вахштайн. Він вважав фрейм-аналіз цінним теоретичним ресурсом осмислення повсякденних взаємодій, альтернативою численним «теоріям повсякденних практик» [2, с. 31].

Підсумовуючи лінгвістичний, психологічний та соціологічний підходи до розуміння фреймів, В. Вахштайн виділяв наступні загальні характеристики, зафіксовані в них:

- фрейм – це структура, стійка і відносно статична;
- фрейм – це когнітивне утворення, елементами якого є когнації (знання) і експектації (очікування);
- фрейм – це схема репрезентації [6, с. 83].

У 2014 А. Скрипнікова пояснює фрейм як сценарій з фіксованим набором стереотипних ситуацій, як когнітивну структуру, заснована на сприйнятті знань про типові ситуації і пов'язані з цими ситуаціями очікуваннях, властивостях і відносинах реальних або гіпотетичних об'єктів [7].

Після 2014 року російські дослідники А. Плисецька и К. Філімонов (2015), В. Філіпова (2016), К. Петрова (2017) та інші спиралися у своїх трактуваннях фрейму на роботи західних дослідників, розглядаючи фрейм поверхово, не вникаючи у деталі.

В Україні фрейм досліджували О. Барбанюк (функціонування фреймів у художній літературі), С. Бронікова, В. Карпиленко (поняття

фрейму в текстах новин), С. Козак та О. Коляденко (фрейми у лінгвістиці), М. Комова, С. Лазарев, Г. Почепцов та інші.

У 2013 році Коляденко пояснював фрейм як багатоаспектний когнітивний феномен, безпосередньо пов'язаний із процесами мовної категоризації, зберігання та представлення інформації, а також із продукуванням мовлення та організацією дискурсу [8, с. 142]. У 2014 Лазарев у статті «Формування фрейму ресурсного поля» визначав фрейм як мінімально можливий опис сутності якої-небудь події, ситуації, процесу або об'єкта» [9, с. 212].

Таким чином, на момент написання статті склалося багато трактувань поняття «фрейм». У сфері телевізійного мовлення фреймом називають кадр, в сфері журналістики - замітку, укладену в рамку. Термін «фрейм» активно використовується в дослідженнях зі штучного інтелекту, інженерії знань, соціальних науках, видавничих системах, комп'ютерних мережах, програмуванні, графіці.

На мою думку, все різноманіття підходів у змістовному навантаженні поняття «фрейм» можна звести до двох блоків: в першому фрейм означає дію/подію/ситуацію; у другому – знання/структуру/схему. Різниця між поняттями полягає в тому, що в першому випадку фрейм – це елемент певного явища або реальності, а у другому – елемент/форма мислення сприймаючої певну інформацію людини. В межах другого блоку можна виділити два напрямки – одні дослідники схильні вважати фрейм формою знань, інші – його структурою.

До першого блоку відноситься розуміння С. Лазарева, в дослідженнях якого фрейм існує у дійсності і виступає подією. Представлення знань за допомогою фреймів розуміється як один зі засобів представлення знань про ситуації. Фрейм має ім'я (назву) і складається зі слотів. Слоти – це незаповнені (нульові) позиції фрейму. Якщо у фрейма всі слоти заповнені – це опис конкретної ситуації [9, с. 212].

М. Фомич вважав, що фрейми являють собою зразки, використані автором для створення певної картини якого-небудь аспекта проблеми або події [10, с. 79]. У І. Гофмана фрейм виступає як визначення ситуацій [11, с. 45]. На думку А. Кузнецової, фрейм – це оточуюча дійсність в такому вигляді, в якому її подає преса, політичні партії або інші джерела інформації [12, с. 1].

До представників другого блоку слід віднести В. Вахштайна, який, розглядаючи кібернетико-лінгвістичну і соціолого-психологічну лінії розвитку теорії фреймів, виділив загальні риси, що визначають фрейм як когнітивну освіту (елементами якої є знання і очікування); структуру (стійку і відносно статичну); схему репрезентації (тобто репрезентуючу і визначаючу форму) [2, с. 29-30].

Якщо говорити про модифікації, що виступають у другій групі підходів, згідно яких фрейм виступає знаннями, то в його межах О. Коляденко наводить наступну класифікацію значень:

1. Фрейм – структура репрезентації досвідного знання людини, яка пов'язує ментальну сферу з мовною. На відміну від інших типів когнітивних одиниць (наприклад, образу), фрейм є змістовим каркасом майбутнього висловлювання (Ч. Філлмор, Дж. Андор та ін.). За допомогою фрейму відбувається перехід об'ємної ментальної одиниці в лінійну вербальну структуру. Зворотній процес спостерігаємо в ході декодування інформації, коли мовна структура проходить крізь утворений реципієнтом фрейм, розгортається і викликає в його свідомості відповідні образи і поняття.

2. Фрейм – структура репрезентації знань у формі схеми референтної ситуації, яка становить набір зумовлених нею ознак. Саме набір специфічних ознак відповідає за ідентифікацію кожної конкретної ситуації або денотата в свідомості людини, закріплює досвід відбиття відрізка дійсності через співвіднесення його з одиницею мовного тезаурусу.

3. Фрейм – репрезентація знань про типову ситуацію, яку формально можна представити через фіксований набір зумовлених нею змістових компонентів (вузлів, або слотів) та відношень між ними, причому верхні рівні фрейму завжди відповідають зафіксованій у свідомості ситуації, а нижні містять термінали, що можуть заповнюватися через поглиблення інформації про ситуацію, образного уявлення про неї. Один і той самий вузол може бути компонентом різних фреймів, які, поєднуючись, утворюють розгалужену міжфреймову мережу [8, с. 140-141].

Пов'язують фрейм із знаннями й інші дослідники. Наприклад, Т. ван Дейк інтерпретує поняття «фрейм» так: ми розуміємо текст тільки тоді, коли ми розуміємо ситуацію, про яку йде мова, а фрейми містять загальнодоступне в тій чи іншій культурі знання, описуючи те, що в даному суспільстві є типовим [13, с. 39].

Подібної думки і В. Демьянков, який описує фрейм як «одиницю знань, організовану навколо деякого поняття. Він (фрейм) містить дані про істотне, типове і можливе для уявлення стереотипної ситуації» [14, с. 61].

У розумінні М. Болдирєва фрейм є моделлю культурно-обумовленого, канонізованого знання. Для нього головною умовою є те, щоб знання було загальним, принаймні для частини суспільства. В цілому фрейм може являти собою структуру знання з будь-якої сфери життя людини і суспільства [15, с. 237].

Схожу думку висловила і І. Одінцова, у якої фрейм визначається так само, як і у М. Болдирєва моделлю культурно-обумовленого, ка-

нонізованого знання, а також як предметний вимір потоку свідомості. У сукупності фрейми утворюють базу даних - багаторівневу систему зберігання і доступу до інформації [16, с. 74].

З. Попова та І. Стернин під фреймом розуміють мислимий в цілісності його складових частин багатокomпонентний концепт, сукупність стандартних знань про предмет або явище [17, с. 163].

М. Мінський вважає, що поняття «фрейм» необхідно враховувати при вивченні зорового впізнавання і репрезентації знання [18, с. 43]. На його думку, фрейм можна собі уявити як рамку або сітку з вузлів і зв'язків між ними. В оригінальній концепції дослідника розрізняються фрейми класифікуючого (статичного) і динамічного (сценарного) типу. М. Мінський стверджує, що всю базу знань людини можна розбити на фрейми.

Якщо говорити про фрейм як структуру знань, то саме так інтерпретувала це поняття О. Соколова [17, с. 237]. На думку І. Бойко, фрейм розміщує проблему в такий спосіб, щоб її легко було зрозуміти. Він являє собою форму організації знання, спосіб його розумового структурування. Фрейм визначається як концептуальна структура для декларативної, рідше – процедурної, презентації знань про типізовану ситуацію або типові властивості об'єкта [19, с. 159].

Н. Стеценко також пов'язує визначення фрейму зі структурою, але вже іншою - структурою даних для представлення стереотипної ситуації. Пояснює вона це тим, що вихідною ідеєю фреймового підходу є те, що людина, пізнаючи нову ситуацію, вибирає в пам'яті деякий відомий заздалегідь ситуативний шаблон, званий фреймом [13, с. 39].

На думку М. Макарова фрейм виступає як когнітивна структура в феноменологічному полі людини, яка заснована на ймовірному знанні типових ситуацій і пов'язаних з цим знанням очікуваннях з приводу властивостей і відносин реальних або гіпотетичних об'єктів [14, с. 61].

Відповідно до концептуального наповнення фреймів О. Коляденко виділяє: 1) статичний фрейм – структуру, що містить знання про певний стан речей; 2) динамічний (сценарій / скрипт) фрейм – структуру, яка представляє процедурні знання про перебіг подій. При цьому статичний фрейм є «пакетом», «ланкою» схематизованого досвіду людини; динамічний фрейм відбиває категорійний досвід людини в процесі мовленевої діяльності як змістовий каркас її дискурсивної діяльності [8, с. 142].

Подібним до вище представленого розуміння фрейму як структури є розуміння фрейму як схеми. Такої думки є Р. Бенфордом, для якого фрейм є пояснювальною схемою, яка спрощує і в стислій формі відображає зовнішній світ за рахунок вибіркового акцентування і кодування об'єктів, ситуацій і подій. Разом зі Д. Сноу, науковець стверджував, що фрейми повинні перегукуватись із культурним на-

ративом, тобто з історіями, міфами і культурними казками, які є невід'ємною частиною культурної спадщини [20, с. 81, 84].

Р. Хаміль і М. Лодж також пов'язували фрейм зі схемою, бачучи між поняттями лише термінологічну різницю [10, с. 79].

О. Коляденко в межах даного підходу виділяє такі типи фреймів: 1) первинні, що відповідають первинним схемам сприйняття та інтерпретації подій; вони дозволяють локалізувати, сприймати, визначати безмежну кількість подій та давати їм найменування; 2) вторинні, такі, що трансформують діяльність, усвідомлену в термінах первинної системи фреймів [8, с. 142].

Інший дослідник, Д. Шойфель вважав, що фрейми являють собою когнітивні схеми, які включають архетипні ролі, норми поведінки, послідовність дій і реакцій типових учасників із типовими атрибутами разом із соціальними санкціями і оцінками [21, с. 217].

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що фрейм – динамічне поняття. Доказом цього є те, що з роками з'являються все більше нових вимірів для дослідження, а фрейми застосовують для дослідження багатьох сфер людського життя. Хоча фундаментальні основи теорії в усіх нових дослідженнях беруть початок з одного джерела, кожен додавав у розуміння фрейму своє особливе значення. Так, в 70-х роках фрейм виступав визначенням ситуації, схемою інтерпретації та структурою даних; у 80-х роках – структурою систематизації досвіду, принципом відбору потрібних аспектів реальності; у 90-х роках – процесом оточення події ментальними рамками, другим рівнем порядку денного; після 2000-х років – процесом впорядкування сприйнятої інформації, її структуризації і викликання відповідного потягу до дій. Протягом шістдесяти років з моменту застосування поняття у наукових дослідженнях воно еволюціонувало, пройшовши шлях від визначення ситуації, схеми і структури даних до конструювання значень, принципу відбору та самостійного процесу.

Зарубіжними дослідниками фрейм активно розглядався починаючи з 70-х років, а російськими та українськими – лише після 2000-х року. Значну різницю між часом дослідження фрейму зумовило панування радянської ідеології у вітчизняній науці, яка стримувала розвиток усіх сфер життя.

Термін «фрейм» є багатозначним поняттям. Він походить з англійської мови і, відповідно, трактується в залежності від контексту та перекладу. У сучасному світі фрейми використовуються в таких сферах науки, як штучний інтелект, інженерія знань, соціальні науки, видавничі системи, комп'ютерні мережі, програмування, графіка. В загальному значенні термін позначає стійку когнітивну структуру, рамку, осередок або ментальний образ, що містить певну інформацію.

Всі визначення фрейму можна умовно поділити на дві групи: у першій фрейм розглядається як дія/подія/ситуація, у другій – виступає як знання/структура/схема. Різниця між групами полягає в тому, що в першому випадку фрейм – це самостійний елемент певного явища. В другому ж фрейм виступає елементом/формою мислення сприймаючої певну інформацію людини.

Фрейм можна трактувати і як подану для сприйняття інформацію, яка побутує у суспільстві, і як спосіб сприйняття цієї інформації суспільством, який залежить від історично набутих, прийнятих рис, притаманних даному суспільству. Навантаження фрейму залежить від походження людини, від того, в якому середовищі вона перебуває, що і як переживає, від досвіду, набутого протягом певного періоду її життя. Адже всі нові речі, які нам не зрозумілі, ми, в першу чергу, намагатимемося сприйняти, згадуючи знання чи навички, застосовані до вже відомих нам речей, схожих або не схожих на данні.

1. Дутчак О. Чинники трансформації ідеології та формування фреймінгу протестної групи на прикладі «Українського Авангарду». *Платформа «Бриколаж»*. 2007. URL: <http://lab.org.ua/article/1276/> (дата звернення 01.11.18).

2. Сухоносова С. Теория фреймов: возможности исследования повседневности. *Человек в мире культуры*. 2012. С. 29–34. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-freymov-vozmozhnosti-issledovaniya-povsednevnosti> (дата звернення 12.12.18).

3. Петрова Е. А. Медиафрейминг в СМИ (образы России на сайте британской газеты «The Guardian») : випускна кваліфікаційна робота. 2017. С. 7–20.

4. Филлипова В. А. Формирование политической повестки дня в современных медиасферах (на примере России и Бразилии 2010-2014 гг.) : дис. ... канд. політ. наук. СПб., 2017. 204 с.

5. Яноу Д., Хульст М. ван. Фреймы политического: от фрейм-анализа до фреймирования / Пер. с англ. К. Ткачевой под ред. В. Вахштайна. *Социологическое образование*. 2011. Т. 10. № 1–2. С. 87–109.

6. Василькова В., Чангян А. Фреймирование в политической деятельности: от Майдана к Евромайдану. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2015. №3. С. 80–94.

7. Скрипникова А. Фреймирование и рефреймирование в масс-медиа. *Молодой учёный*. 2014. № 4 (63). С. 1238–1239.

8. Коляденко О. Термін фрейм у лінгвістиці. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (1). URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/terv_2013_2\(1\)_17.pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/terv_2013_2(1)_17.pdf) (дата звернення 01.11.18).

9. Лазарев С. Формування фрейму «ресурсного поля». *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 211–218.

10. Фомич М. Метод медіофреймінга в дослідженнях матеріалів СМІ. *Журнал Белорусского государственного университета. Философия. Психология*. 2018. № 1. С. 78–82.

11. Янчук В. Культурный фрейминг как детерминанта взаимопонимания в условиях культурного многообразия. *Психологический журнал*. 2010. № 2. С. 41–48.

12. Кузнецова А. Фрейминг: барьер или новые возможности для политика. URL: <http://labipt.com/framing-barriers-or-new-opportunities-for-policy/> (дата звернення 01.11.18).

13. Стеценко Н. Фрейминг как средство интерпритации печатных новостей. *Вестник РУДН. Серия: Русский и иностранный языки и методика их преподавания*. 2013. № 2. С. 38–44.
14. Стренева Н. Понятийный потенциал термина «фрейм». *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2009. № 11 (105). С. 60–65.
15. Соколова О. В. Категория фрейма в когнитивной лингвистике. *Вестник Астраханского государственного технического университета*. 2007. № 1 (36). С. 236–238.
16. Одинцова И. Фрейм, фрейминг и рефрейминг в лингводидактике. *Мир русского слова*. 2012. № 1. С. 73–80.
17. Полатовская Щ. Фрейм-сценарий как тип концептов. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*. 2013. С. 161–166. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/freyim-stsenariy-kak-tip-kontseptov>
18. Волосухина Н. К вопросу о трактовке понятий «концепт» и «фрейм» в современной лингвистике. *Материалы научно-методических чтений ПГЛУ*. 2010. Ч. 3. С. 41–46.
19. Бойко І. Фреймінг у процесі проблематизації складних соціальних обставин (на прикладі проблеми бідності в Україні). *Вісник Харківського Національного Університету ім. Каразіна*. 2013. № 1045. С. 158–163.
20. Пономарев Н. Стратегии и технологии медиалегитимации власти : монография. Пермь, 2010. С. 59–95. URL: <http://evartist.narod.ru/text28/0030.htm> (дата звернення 29.12.18).
21. Шусть В. Фреймінг соціально-політичної реальності як механізм формування політичних цінностей молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Т. 1. Вип. 5. С. 213–217.

ОГЛЯДИ

«Історичні культури в процесі змін»: інформація про дослідницький проект

доцент,
доктор політичних наук
Сергій Рудницький

Інформація про проект з вказаною назвою, що фінансується з Національного центру науки РП, знаходиться на веб-сторінці <http://www.historical-cultures.eu/>. На головній сторінці можна побачити логотипи Collegium Civitas (недержавний навчальний заклад у Варшаві, створений інститутами Польської академії наук після 1989 року), Інституту політичних студій Польської академії наук у Варшаві (академічна державна установа) і Центру міської історії Центрально-Східної Європи у Львові. Дослідження фінансувалися з програми Опус 11 Національного центру науки, який здійснює підтримку наукових досліджень (здебільшого – через виділення коштів) у рамках декількох конкурсів, але не тільки через це.

Керівником проекту був професор Томаш Стриєк з Інституту політичних студій ПАН, учасниками проекту виступили проф. Йоанна Конечна-Саламатін з Інституту соціології Варшавського університету, доктор (тобто кандидата наук) Марек Трошинський з Collegium Civitas, доктор Барбара Марковська з того ж навчального закладу і двоє українських науковців зі Львова – кандидати наук – історик Володимир Склокін з Львівського католицького університету і соціолог Наталія Отріщенко. Інституційно проект реалізувало консорціум двох суб'єктів – Інституту політичних студій ПАН і Collegium Civitas. Інституційним партнером в Україні був Центр міської історії Центрально-Східної Європи у Львові.

На сторінці проекту детально розписані етапи його реалізації – на першому науковці досліджували образи минулого у свідомості поляків і українців, на другому – суб'єкти, які ці образи генерують чи відтворюють, і на третьому, завершальному етапі, дослідники сконцентрувалися на політиці пам'яті, яка реалізується органами державної влади і іншими інститутами політичної системи України і Польщі, щоб встановити, наскільки ця політика реагує на виклики минулого, наскільки її використання слугує зміцненню власної позиції політичного актора.

Автори також назвали теоретичні основи свого дослідження і сформулювали його основну мету – по перше, якою в історичній культурі Польщі і України є участь культурної пам'яті, тобто досліджень над своєю культурною спадщиною, а також політичної пам'яті, тобто дій, що мають на меті політичну інтеграцію. По друге, як ці культури

відгукуються на загальноєвропейську пам'ять про Голокост і як відносяться до формування діалогічної пам'яті про II Світову війну. Врешті, як політичні актори у цих країнах використовують образи минулого для отримання підтримки співгромадян і легітимізації або делегітимізації порядку денного.

Другою головною метою було дослідження спільного і відмінного між історичними культурами Польщі та України, враховуючи факт, що їх спільне минуле було наповнено і співпрацею, і конфліктами та злочинами. Порівняння структур цих культур мало виявити глибинні (як пишуть автори) джерела непорозуміння в сучасному історичному українсько-польському діалозі. Зразу додаю від себе, що ця друга мета – встановлення різниць – має практичний вимір і виявиться корисною у процесі покращення польсько-українських відносин, яке неминуче наступить після зміни правлячих політичних сил у Польщі - нещодавньої зміни правлячих еліт в українській політиці вже призвели до скасування заборони на проведення ексгумації жертв масових вбивств поляків в Україні під час II Світової війни. На мою думку, саме це, практичне значення, робить проект не тільки науково, але й суспільно затребуваним. Автори представляють своє бачення наукових і практичних позитивних наслідків реалізації проекту, і про це зацікавлені особи теж можуть прочитати у розділі «Про проект» на його сторінці.

Крім рапортів з реалізації вказаних вже трьох фаз проекту, його результати представлено у статтях в наукових журналах і рапорті на тему історичної політики в Україні з 2014 року польською, українською і англійською мовами.

Якщо звертатися до публікацій і презентацій, то на сторінці у відповідних розділах викладені презентації авторів проекту (Йоанни Конечної і Наталії Отріщенко) з 2018 року, наведено назву спільної статті Йоанни Конечної і Томаша Стрийка і розміщено згадуваний вже рапорт авторства Йоанни Конечної, Томаша Стрийка і Наталії Отріщенко під назвою «Історія. Люди. Події. Звіт про дослідження про пам'ять сучасних поляків та українців» (видавництво Collegium Civitas, Варшава, 2018 рік). Доступний на сторінці рапорт у pdf форматі має 81 сторінку, включає розділи про проект, основні висновки, характеристику досліджень, характеристику аналітичного підходу, і розділи що стосуються дослідження як такого – про національну ідентичність поляків і українців, про інтерес до минулого, джерела знань про минуле, практики пов'язані з минулим, уявлення та знання про минуле, що стосуються історичних постатей і оцінок явищ, фактів та подій з історії XX століття. Окремо розглядаються «незручні факти» у публічному дискурсі та польсько-українські списки кривд. Наприкінці рапорту наводяться підсумки, бібліографія і додаток.

Зрозуміло, що важко представити в короткому огляді дослідження і його висновки. Але автор не ставив за мету проаналізувати рапорт, як основний результат дослідження так, як це робиться у класичній рецензії. Огляд має на меті зацікавити потенційного читача дослідженням, тому що кожна зацікавлена особа може самостійно познайомитися з ним за посиланням, наведеним на початку – прочитати статтю і презентації, познайомитися з рапортом.

Варто відзначити, що висновки спираються на соціологічні опитування, проведені у 2018 році в Польщі та на Україні; концепція досліджень, програми для опитування, результати дослідження опрацьовувалися найкращими (на мою думку) польськими знавцями сучасної української дійсності, що знають життя в нашій країні з безпосереднього зіткнення з ним, володіють українською мовою. У той же самий час, дослідники використовують сучасні європейські теорії і методики, включені у систему польського (отже, європейського) фінансування науки, яке дозволило замовити польові дослідження в Україні та Польщі відомим соціологічним компаніям.

Все це робить дослідження достовірним і надає йому джерельного характеру – воно є основою для описових аналітичних робіт польських і українських науковців. Крім цього (і я про це вже згадував), висновки можуть стати основою для перезавантаження українсько-польських відносин - ключових для стабільності в Центрально-Східній Європі - після зміни політичних еліт в Польщі з правих на такі, які уможливають покращення українсько-польського діалогу з боку Польщі, як це сталося з боку України після зміни в ній політичних еліт у 2019 році. І саме це буде найкращою оцінкою результатів праці польських і українських науковців, яким і було присвячено цей огляд.

Наукове видання

Суспільно-політичні та психологічні студії. Вип. 3

Наукові праці студентів та викладачів соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка та Інституту соціології Варшавського університету, студентів та викладачів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, частина з яких виконано у межах міжнародного наукового семінару «Reprezentacja polityczna mniejszości narodowych»

Українською та польською мовами

Редактори

Іоанна Конєчна-Саламатін, Наталія Портницька, Сергій Рудницький

Науковий редактор
Сергій Рудницький

Верстка макету
Раїса Тверда

Дизайн обкладинки:
Віктор Кириченко

Підписано до друку 23.12.2019.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Century Gothic. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 4,65.
Тираж 100 прим. Замовлення №173.

Видавець і виготівник ФОП Гембарський О.П.
11701, м. Новоград-Волинський, вул. Шевченка, 11;
тел.: 093-682-62-52, 067-599-15-46.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 5137 від 30.06.2016 року